บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย
   - 1.1 ความหมายของเชาวน์อารมณ์
   - 1.2 ความสำคัญของเชาวน์อารมณ์
   - 1.3 องค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์
   - 1.4 พัฒนาการทางอารมณ์และเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย
   - 1.5 เชาวน์อารมณ์กับความแตกต่างทางเพศของเด็กปฐมวัย
   - 1.6 แนวทางการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย
   - 1.7 การสังเกตและการประเมินพฤติกรรมเกี่ยวกับเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย
2. แนวคิดเกี่ยวกับกิจกรรมศิลปะแบบกลุ่มสำหรับเด็กปฐมวัย
   - 2.1 ความหมายของศิลปะแบบกลุ่มสำหรับเด็กปฐมวัย
   - 2.2 ความสำคัญของศิลปะแบบกลุ่มสำหรับเด็กปฐมวัย
   - 2.3 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมศิลปะแบบกลุ่มสำหรับเด็กปฐมวัย
   - 2.4 ลักษณะกิจกรรมศิลปะที่เหมาะสมสำหรับเด็กปฐมวัย
   - 2.5 องค์ประกอบที่สำคัญในการจัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเด็กปฐมวัย
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
   - 3.1 งานวิจัยในประเทศ
   - 3.2 งานวิจัยต่างประเทศ

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย

ความหมายของเชาวน์อารมณ์

เชาวน์อารมณ์ตรงกับคำภาษาอังกฤษ Emotional Intelligence หรือ Emotional Quotient ที่ผู้ใช้เรียกกันทั่วไปว่า EQ ส่วนในภาษาไทยยังไม่มีการบัญญัติศัพท์คำนี้อย่างเป็นทางการมีแต่ผู้ที่แปลมาจาก Emotional Intelligence ใช้คำว่า เชาวน์อารมณ์ หรือความฉลาดทางอารมณ์ แต่ผู้วิจัยใช้เรียก

Emotional Intelligence ในการวิจัยครั้งนี้ว่า เชาวน์อารมณ์ ซึ่งนักจิตวิทยาและนักการศึกษาต่างประเทศได้ให้ความหมายที่สามารถแยกออกได้ 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 โกลแมน (Goleman, 1988 อ้างถึงใน อุไร สุมาริธรรม, 2545 : 204 และวิทยากร เชียงกุล, 2551) ได้ให้ความหมายของเชาวน์อารมณ์ว่าเป็นความสามารถในการตระหนักรู้ถึงความรู้สึกของตนเองและผู้อื่น จนสามารถจัดการกับอารมณ์ของตนเอง เพื่อสร้างแรงจูงใจในตนเองและสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับ คูเปอร์และซาวาฟ (Cooper and Sawaf, 1997 อ้างถึงใน อุสา สุทธิสาคร, 2544) กล่าวว่า เชาวน์อารมณ์เป็นความสามารถของบุคคลที่จะรับรู้เข้าใจและประยุกต์ใช้ การรู้จักอารมณ์เป็นรากฐานของข้อมูลนำไปสู่การสร้างสายสัมพันธ์เพื่อการโน้มนำผู้อื่นได้ ซึ่งสโลเวย์และเมเยอร์ (Salovey and Mayer, 1997 : 772 อ้างถึงใน ทิพวรรณ คันธา, 2546) ได้ให้ความหมายของเชาวน์อารมณ์เพิ่มเติมว่า เป็นความสามารถในการรับรู้ ประเมินและแสดงอารมณ์ของตนได้อย่างเหมาะสมสามารถเข้าถึงและสร้างความรู้สึกที่ดีที่เกื้อกูลความคิดได้รวมทั้งการแก้ไขปัญหาที่สร้างสรรค์ได้เข้าใจอารมณ์ แยกแยะ วิเคราะห์อารมณ์และกระบวนการของอารมณ์ที่ดี คิดใคร่ครวญและควบคุมภาวะอารมณ์ได้ดีในทางที่ส่งผลให้สุขภาพจิตและสติปัญญาดีสามารถจัดการกับอารมณ์ของตนเองและผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม ซึ่งคูเปอร์และซาวาฟเพิ่มเติมเรื่องของสติปัญญา โดยเชื่อว่าหากมีเชาวน์อารมณ์แล้วจะส่งผลให้สติปัญญาดีไปด้วย

กลุ่มที่ 2 ได้ให้ความหมายของเชาวน์อารมณ์ว่า เชาวน์อารมณ์หากมีอยู่ในบุคคลใดจะสามารถส่งผลให้ประสบผลสำเร็จในการทำงาน และประสบผลสำเร็จในการดำรงชีวิต ดังเช่น แพตตัน (Patton,1997 : 2 อ้างถึงใน ทิพวรรณ คันธา, 2546) กล่าวว่า เชาวน์อารมณ์เป็นความสามารถในการใช้อารมณ์อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายในการพัฒนาสัมพันธภาพและการได้มาซึ่งความสำเร็จในการทำงานสอดคล้องกับ บาร์ออน (Bar-on, 1999 อ้างถึงใน ทิพวรรณ คันธา, 2546) กล่าวว่า เชาวน์อารมณ์เป็นชุดของขีดความสามารถ สมรรถนะ และทักษะทางจิตพิสัยที่ส่งผลต่อความสามารถที่จะประสบความสำเร็จในการต่อสู้กับข้อเรียกร้องและแรงกดดันต่าง ๆ ที่มาจากสภาพแวดล้อมซึ่งมีผลต่อการมีสุขภาพจิตที่ดี และการประสบผลสำเร็จในชีวิต ไฮน์ (Hein, 1999 : 1 อ้างถึงใน ทิพวรรณ คันธา, 2546) มีความเห็นพ้องกันว่า เชาวน์อารมณ์ เป็นการรวมกันระหว่างปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่อยู่ภายในกับความเป็นเหตุเป็นผล ทำให้เกิดความสุขในการดำรงชีวิตตลอดไป จะเห็นว่าเชาวน์อารมณ์มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จในการประกอบอาชีพและเชาวน์อารมณ์มีความสำคัญมากกว่าเชาวน์ปัญญา ส่วนโดนาลด์ซัน (Donaldson, 1997 : 2 อ้างถึงใน ทิพวรรณ คันธา, 2546) กล่าวว่า บุคคลที่มีเชาวน์อารมณ์รู้จักเข้าใจอารมณ์ของตนเอง สามารถจะเผชิญความเครียดและปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม มีความยืดหยุ่นมีเป้าหมายในชีวิต มองโลกในแง่ดี ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข

นักการศึกษาของประเทศไทย ได้ให้ความเห็นและคำนิยามตลอดจนความหมายของเชาวน์อารมณ์ไว้หลากหลายซึ่งสามารถแยกความเหมือนและความแตกต่างกัน โดยแยกออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 กล่าวถึง เชาวน์อารมณ์ในด้านการรู้จักตนเอง และรับรู้ความรู้สึกของคนอื่น สุรพงษ์ อำพันวงษ์ (2541 : 8) กล่าวว่า เชาวน์อารมณ์เป็นการรู้จักตนเอง รู้ว่าตนเองเป็นใคร มาจากไหน ต้องการอะไรในชีวิต สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ มีวินัยสูงบังคับใจตนเองได้ รู้จักผิดชอบชั่วดี สามารถจัดการอารมณ์ผู้อื่นมีอารมณ์ร่วมกับผู้อื่น สอดคล้อง มนัส บุญประกอบ (2542 : 55) กล่าวว่า เชาวน์อารมณ์เป็นความสามารถที่อ่านใจเขาใจเราของบุคคล รู้จักควบคุมและใช้อารมณ์ความรู้สึกได้อย่างเหมาะสม มองโลกในแง่ดี มีความเป็นผู้นำและรู้จักรักษาสัมพันธภาพกับบุคคลอื่นไว้ได้ และเทิดศักดิ์ เดชคง (2543 : 54) กล่าวว่า เชาวน์อารมณ์ เป็นความสามารถทางอารมณ์ในการรับรู้และเข้าใจตนเอง เข้าใจเห็นใจผู้อื่น มีความมุ่งมั่น อดทน รอคอยเพื่อไปยังเป้าหมาย มองโลกในด้านที่เป็นบวก และรู้จักจัดการกับความขัดแย้งของตนเองได้ ซึ่งคล้ายกับ แสงอุสา โลจนานนท์ และกฤษณ์ รุยาพร (2543 : 16) กล่าวว่า เชาวน์อารมณ์เป็นความสามารถในการตระหนักรู้ถึงการใช้ปัญญากำกับอารมณ์ของตนเอง และบริหารอารมณ์ของผู้อื่น นิสรา คำมณี (2544 : 12) และภาณุ โคตรพิลา (2545 : 9) เห็นพ้องกันว่า เชาวน์อารมณ์ หมายถึง ความสามารถของบุคคลที่ตระหนักรู้อารมณ์ตนเอง สามารถควบคุมและจัดการกับอารมณ์ของตนเองได้ สามารถจูงใจตนเองตลอดจนสามารถรับรู้และเข้าใจอารมณ์ของผู้อื่น และมีสัมพันธภาพที่ดีกับบุคคลอื่น ซึ่ง ชนันภรณ์ ลักษมีพิเชษฐ์ (2545 : 10) ได้ให้ความหมายของเชาวน์อารมณ์ว่าเป็นความสามารถในการตระหนักรู้เกี่ยวกับความสามารถของตนเองและรู้จักควบคุมอารมณ์ของตนเองมีความสามารถในการปรับตัว แก้ปัญหาและเผชิญปัญหาอย่างมีสติพร้อมที่จะยอมรับความจริง มีความเชื่อมั่นในตนเอง เห็นคุณค่าของตนเอง ตลอดจนสามารถรับรู้และเข้าใจอารมณ์ของผู้อื่น และมีสัมพันธภาพที่ดีกับบุคคลอื่น และกรมสุขภาพจิต (2546 : 5) ได้ให้ความหมายของเชาวน์อารมณ์เด็กว่า หมายถึง ความสามารถในการรู้จัก เข้าใจ และควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ สอดคล้องกับวัย มีการประพฤติปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นอย่างเหมาะสม และมีความสุข เชาวน์อารมณ์เป็นคุณลักษณะพื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่ทั้งความคิด อารมณ์และพฤติกรรม

กลุ่มที่ 2 ความหมายของเชาวน์อารมณ์เกี่ยวกับความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ สามารถที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการดำเนินชีวิต ดังเช่น สุนิสา ละวรรณวงษ์ (2543 : 62) ได้ให้ความหมายของเชาวน์อารมณ์ว่า เป็นความสามารถของบุคคลที่จะตระหนักรู้ความคิดและอารมณ์ของตนเองและของผู้อื่น สามารถควบคุมอารมณ์และแรงกระตุ้นภายใน ตลอดจนสามารถอดทนได้ รอได้ ต่อการตอบสนองความต้องการของตนเองได้อย่างเหมาะสม ถูกกาลเทศะ สามารถให้กำลังใจตนเองต่อการเผชิญกับ

ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ได้อย่างไม่คับข้องใจ รู้จักขจัดความเครียดที่มาขัดขวางความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของตนเองได้ สาลิกา เมธนาวิน (2545 : 13-14) ได้ให้ความหมายของเชาวน์อารมณ์ไว้ว่า ความสามารถของบุคคลในการเรียนรู้จักอารมณ์ความรู้สึกของตนให้ตระหนักรู้ มีสติ รู้เท่าทันสาเหตุความแปรผันเกี่ยวกับอารมณ์ของตนและสามารถควบคุมพฤติกรรม การแสดงออกที่เหมาะสมถูกกาลเทศะ เป็นการเรียนรู้ควบคุมตนเอง บริหารจัดการอารมณ์ ภาวะอารมณ์ อุปนิสัยของตนไปในทางที่สร้างประโยชน์ สร้างแรงจูงใจที่ดีให้แก่ตนเองในทางสร้างสรรค์ ส่วน อัญญาณี ทิวทอง (2543 : 66) ให้ความหมายเชาวน์อารมณ์ไว้ว่า เป็นความสามารถของบุคคลในการที่จะรับรู้เข้าใจตนเองและบุคคลอื่น ๆ ทั้งทางด้านส่วนตัว อารมณ์ และสังคม ซึ่งส่งผลต่อความสำเร็จของบุคคล นอกจากนี้ ช่อเพชร เบ้าเงิน (2545 : 27) ให้ความหมายของเชาวน์อารมณ์ว่า หมายถึง ความสามารถในการจัดการกับตนเองทั้งความคิด ความรู้สึกอารมณ์และพฤติกรรมให้ถูกกาลเทศะตามสถานภาพและสถานการณ์เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จของงาน

กลุ่มที่ 3 ได้ให้ความหมายของเชาวน์อารมณ์แตกต่างไปจาก 2 กลุ่มแรก ว่าเป็นการใช้ปัญญากำกับการแสดงอารมณ์ออกมาให้มีเหตุมีผลในแต่ละสถานการณ์ โดยถือว่าอารมณ์หรือความรู้สึกนั้นเป็นพลังให้เกิดพฤติกรรม (พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมฺจิตโต, 2543)

สรุปได้ว่า เชาวน์อารมณ์ หมายถึง การรู้จักและสามารถควบคุมอารมณ์ตนเองได้อย่างเหมาะสม การเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีความห่วงใย เห็นอกเห็นใจและมีเมตตา มีการรับรู้ความรู้สึกของคนอื่น สามารถสร้างสัมพันธภาพที่ดี ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ และแก้ไขสถานการณ์ไปในทางที่ดี ซึ่งจะส่งผลให้ประสบผลสำเร็จต่อหน้าที่การงานและดำรงชีวิต

ความสำคัญของเชาวน์อารมณ์

เชาวน์อารมณ์เป็นเรื่องสำคัญเนื่องจากมีเหตุการณ์ที่ว่าคนที่เก่งแต่ขาดสติควบคุมอารมณ์ตนเองไม่ได้ เก่งแต่ไม่รู้จักการเอาใจเขามาใส่ใจเรา หรือเก่งแต่ทักษะทางสังคมกับเพื่อนฝูงไม่ดี จึงไม่สามารถประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานตามเท่าที่ควรจะเป็น (กรมสุขภาพจิต, 2543ข)

และจากการศึกษาของโลซิเออร์ (Lozier, 1987 อ้างถึงใน วัฒนพล โชควิวัฒนวนิช, 2545) พบว่า เชาวน์อารมณ์เป็นองค์ประกอบที่สามารถช่วยให้ประสบความสำเร็จในการดำรงชีวิต

เทิดศักดิ์ เดชคง (2542) กล่าวว่า เด็กที่สามารถควบคุมอารมณ์อดกลั้นต่อความต้องการของตนเมื่อโตขึ้นจะประสบความสำเร็จในการทำงานมากกว่าเด็กที่ยอมทำแต่ความต้องการของตัวเองง่าย ๆ ซึ่งเชาวน์อารมณ์มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลที่อำนวยผลให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ ตามมา วีระวัฒน์ ปันนิตามัย (2542) ได้สรุปถึงประโยชน์ของเชาวน์อารมณ์ที่มีต่อชีวิตไว้ว่า 1) ช่วยพัฒนาบุคลิกภาพที่ดีให้กับเด็กให้มีวุฒิภาวะทางอารมณ์ที่เจริญสมวัย 2) ช่วยให้สามารถสื่อสารการแสดงความรู้สึกได้ถูกต้องตามกาลเทศะ เข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น 3) ก่อให้เกิดการสร้างและผลิตผลที่สนองต่อ

เป้าหมายเกิดการยอมรับและมีความคิดริเริ่ม 4) ช่วยให้การบริการตรงตามความต้องการของลูกค้า เกิดความไว้วางใจในการใช้สินค้าและบริการ 5) ช่วยส่งเสริมอัจฉริยภาพของความเป็นผู้นำที่มีศิลปะในการรู้จักใช้คนและครองใจคนได้ 6) ช่วยให้เข้าใจชีวิตของตนและของผู้อื่น มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน มุ่งใช้ศักยภาพของตนอย่างเต็มที่ ทำให้ชีวิตครอบครัวเป็นสุขด้วยความเข้าใจกัน นอกจากนี้ เชาวน์อารมณ์เป็นสิ่งที่จำเป็นที่บุคคลควรจะมีหรือพัฒนาให้มากขึ้น เพื่อชีวิตการทำงานทั้งในปัจจุบันและในอนาคต (กรมสุขภาพจิต, 2543)

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า เชาวน์อารมณ์นั้นมีความสำคัญและประโยชน์ต่อบุคคลในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมาก เพราะเชาวน์อารมณ์เป็นสิ่งที่ส่งผลให้บุคคลพบกับความสำเร็จในชีวิตได้ และมีความสุขทั้งต่อตนเอง ครอบครัว เพื่อนร่วมงานและสังคมทั่วไปจึงจำเป็นต้องมีตั้งแต่เยาว์วัยและต่อเนื่องเพื่อให้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีเชาวน์อารมณ์และเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพอย่างสมบูรณ์

องค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์

องค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์มีผู้จำแนกไว้ ดังนี้

โกลแมน (Goleman, 1997 : 43 อ้างถึงใน คมเพชร ฉัตรศุภกุล และผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์, 2544 : 8-9) ได้แบ่งองค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์เป็น 5 ด้าน คือ

1. การรู้จักอารมณ์ของตน
   1.1 สามารถรับรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในขณะนั้นว่ารู้สึกอย่างไร
   1.2 สามารถรับรู้ความรู้สึกต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลา
2. การบริหารจัดการอารมณ์
   2.1 สามารถจัดการกับภาวะอารมณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม
   2.2 สามารถที่จะระงับอารมณ์ของตนเอง
   2.3 สามารถขจัดความวิตกกังวล วุ่นวายใจ ความมืดมน สิ้นหวังหรือความฉุนเฉียวให้ลดลง และหมดสิ้นไปในที่สุด
3. การสร้างแรงจูงใจให้ตนเอง
   3.1 ให้อารมณ์เป็นตัวนำความคิด และเกื้อหนุนการมุ่งสู่เป้าหมาย
   3.2 รู้จักอดได้รอได้ และระงับความหุนหันพลันแล่นของตนเอง
   3.3 แม้มีปัญหา อุปสรรคก็ไม่ย่อท้อที่จะมุ่งสู่เป้าหมาย
4. การรับรู้และรู้จักอารมณ์ของบุคคลอื่น
   4.1 สามารถตระหนักถึงความรู้สึกของบุคคลอื่น เอาใจเขามาใส่ใจเราและมีความเห็นอกเห็นใจ

4.2 ความสามารถปรับอารมณ์ของตนเอง ให้สอดคล้องกับสถานการณ์และความต้องการตามความจำเป็นเพื่อสร้างและรักษาสัมพันธภาพ

5. การบริหารจัดการด้านสัมพันธภาพ

5.1 มีทักษะทางสังคมในการบริหารจัดการอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น สามารถสร้างสายสัมพันธ์ สร้างความร่วมมือ สร้างพลังร่วมกัน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตลอดทั้งสามารถบริหารความขัดแย้งให้ยุติลงได้

5.2 มีปฏิสัมพันธ์อันดีกับบุคคลอื่น

สโลเวย์และเมเยอร์ (Salovey and Mayer, 1997 อ้างถึงใน สุนิสา ละวรรณวงษ์, 2543 : 63-65) ได้ปรับปรุงรูปแบบของเชาวน์อารมณ์ที่เน้นองค์ประกอบทางการรู้ การคิดของเชาวน์อารมณ์เป็น 4 องค์ประกอบ ดังนี้

1. ความสามารถในการรับรู้ ประเมินค่า และการแสดงออกทางอารมณ์ทั้งของตนเองและผู้อื่น

1.1 ความสามารถในการระบุภาวะอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของตนเองได้ (ตอนนี้รู้สึกโกรธ น้อยใจ โมโหเพราะสาเหตุใด)

1.2 ความสนใจในการระบุภาวะอารมณ์ของผู้อื่นได้ (ดูจากงานศิลปะ)

1.3 ความสามารถในการแสดงอารมณ์ได้อย่างถูกต้อง แสดงความต้องการได้ตรงกับความรู้สึกได้อย่างเหมาะสมถูกกาลเทศะ (รู้สึกโมโห แต่สำรวมเพราะอยู่ต่อหน้าผู้ใหญ่)

1.4 ความสามารถในการจำแนกความรู้สึกต่าง ๆ ออกได้ว่าถูกต้อง หรือไม่ถูกต้อง จริงใจหรือไม่จริงใจ (การขอบคุณ ขอโทษ หรือการแสดงความเสียใจนั้นทำไปโดยมารยาทหรือออกมาจากใจจริง)

2. ความสามารถที่จะใช้อารมณ์เอื้อต่อการคิด

ความรู้สึกหรืออารมณ์ช่วยจัดลำดับความสำคัญหรือช่วยในการคิดจัดลำดับความสำคัญ (รู้สึกว่าตนเครียดบอกสมองให้แบ่งเวลาออกกำลังกาย)

2.1 อารมณ์ที่ชัดเจนพร้อมที่จะเอื้อต่อการตัดสินใจ และจดจำความรู้สึกต่าง ๆ ได้ดี (เจ็บแล้วจำ ได้บทเรียนรู้ว่าจะไม่ให้เหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้นกับตนเองอีก)

2.2 อารมณ์หรือความรู้สึกที่เปลี่ยนไป ทำให้ความคิดและจุดยืนเปลี่ยนไปจากแง่บวกเป็นลบ จากการคิดแง่เดียวมุมเดียว เป็นคิดได้หลากหลาย (รู้สึกโกรธจะดุด่า แต่พอรู้เหตุผลที่แท้จริงก็เห็นอกเห็นใจเขา)

2.3 ภาวะอารมณ์ต่าง ๆ ทำให้คิดหาแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ดีขึ้น รู้สึกเป็นสุข ทำให้จิตใจเปิดกว้าง รับฟังเหตุผล มีความคิดสร้างสรรค์ (จิตใจผ่อนคลายพิจารณาได้รอบคอบมากขึ้น ไม่วู่วาม หรือมองอะไรในแง่เดียว)

3. การเข้าใจ การวิเคราะห์ และการใช้ความรู้สึกเกี่ยวกับอารมณ์

3.1 ระบุความรู้สึกหรืออารมณ์ เห็นความเชื่อมโยงระหว่างอารมณ์กับถ้อยคำต่าง ๆ ได้ เช่น ความชอบพอกับอารมณ์รัก ความรู้สึกไม่ชอบกับเกลียด ความสมหวังกับการดีใจ

3.2 ตีความหมายของอารมณ์ที่เกิดขึ้นอันสืบเนื่องจากอารมณ์หนึ่ง ๆ ได้ เช่น การพลัดพราก การสูญเสียทำให้เกิดความเศร้าใจ

3.3 เข้าใจอารมณ์ที่ซับซ้อนได้ เกิดความรู้สึกที่หลายอย่างในเวลาไล่เลี่ยกัน ทั้งรัก ทั้งเกลียด อาการขยะแขยงที่เป็นผลร่วมของความโกรธและความกลัว

3.4 เข้าใจความผันแปรของภาวะอารมณ์ต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงจากความโกรธ มาเป็นความพึงพอใจ หรือความโกรธมาเป็นความละอายใจ

4. อารมณ์ส่งเสริมความงอกงามของสติปัญญา

4.1 เปิดใจรับต่อความรู้สึกทางบวกและทางลบที่รื่นรมย์และไม่น่าอภิรมย์ได้

4.2 เมื่อคิดใคร่ครวญได้ดีแล้ว สามารถยึดถือ ปลดปล่อยตนจากภาวะอารมณ์ ความรู้สึกอันใดอันหนึ่งได้ โดยพิจารณาจากข้อมูลที่ได้รับและความเป็นประโยชน์

4.3 คิดอย่างพินิจพิเคราะห์ ถึงภาวะอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตนเองและผู้อื่น เล็งเห็นได้ว่า ความรู้สึกเหล่านั้น ชัดเจน คงอยู่ มีเหตุผล และส่งผลต่อการปฏิบัติของตนอย่างไร

4.4 บริหารจัดการภาวะอารมณ์ของตนเองและคนอื่นได้ ลดความรุนแรงของอารมณ์ทางลบได้ แสดงอารมณ์ออกทางบวกโดยไม่บิดเบือน หรือมีกลวิธีในการป้องกันตนเองมากเกินไป

โดนาลด์ซัน (Donaldson, 1997 : 2 อ้างถึงใน คมเพชร ฉัตรศุภกุล และผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์, 2544 : 12-13) ได้เสนอองค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์ไว้ดังนี้

1. การรับรู้ตระหนักรู้อารมณ์ของตนเอง
2. มีแรงจูงใจตนเอง
3. สามารถอดทน อดกลั้น ยืนหยัดต่อสู้ความเครียดได้
4. มีความยืดหยุ่น
5. มีแรงบันดาลใจที่จะควบคุมตนเอง
6. มองโลกในแง่ดี

คูเปอร์และซาวาฟ (Cooper and Sawaf, 1997 อ้างถึงใน วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, 2542 : 19) ได้เสนอองค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์ว่าประกอบด้วยหลักสำคัญ 4 องค์ประกอบด้วยกัน และมีองค์ประกอบย่อย ดังนี้

1. ความรอบรู้ในอารมณ์ เป็นตัวที่ทำให้เกิดการรับรู้ การควบคุมตนเองและมีความเชื่อมั่นในตนเอง ประกอบด้วย

1.1 ความซื่อสัตย์ในอารมณ์ คือ รับรู้อารมณ์ตรงตามที่เป็น

1.2 การสร้างพลังอารมณ์ รวบรวมอารมณ์ให้เกิดพลังสร้างสรรค์

1.3 ตระหนักรู้ในอารมณ์

1.4 รับผลย้อนกลับของอารมณ์

1.5 หยั่งรู้ด้วยตนเอง

1.6 รับผิดชอบ

1.7 สร้างสัมพันธ์เชื่อมโยง

2. ความเหมาะเจาะทางอารมณ์ ประกอบด้วย

2.1 สร้างความเชื่อถือได้ให้เกิดแก่ตน

2.2 มีความเชื่อ ศรัทธา และมีความยืดหยุ่น

2.3 สร้างสรรค์อยู่ตลอดเวลา ไม่พอใจที่จะอยู่กับที่

3. ความลึกซึ้งทางอารมณ์ เป็นการสำรวจแนวทางที่จะปรับชีวิตและหน้าที่ การงานให้เข้ากับศักยภาพ และเป้าหมายของตนเอง ประกอบด้วย

3.1 ความผูกพันในงาน รู้รับผิดชอบและมีสติ

3.2 มีเป้าหมายและศักยภาพที่โดดเด่น

3.3 มีความซื่อสัตย์ ทำงานอย่างซื่อสัตย์ และยึดหลักจริยธรรมรักษามาตรฐานส่วนบุคคล ทำตามที่พูดรักษาคำพูด ยอมรับข้อผิดพลาดที่ตนกระทำอย่างเปิดเผย

3.4 สามารถโน้มน้าว จูงใจบุคคลอื่นโดยปราศจากอำนาจ

4. ความกลมกลืนและความไปกันได้ทางอารมณ์ โดยใช้สัญชาตญาณด้านความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และสรรถภาพที่จะเผชิญปัญหาและความกดดันประกอบด้วย

4.1 การแสดงออกด้านการหยั่งรู้

4.2 สามารถคิดใคร่ครวญ

4.3 การเล็งเห็นโอกาส

4.4 การสร้างอนาคต

ไวส์ซิงเจอร์ (Weisinger, 1998 : 19-22 อ้างถึงใน ช่อเพชร เบ้าเงิน, 2545 : 32) ได้เสนอองค์ประกอบเชาวน์อารมณ์ไว้ 2 ส่วน ดังนี้

1. เชาวน์อารมณ์เฉพาะบุคคล ได้แก่ การตระหนักรู้จักตนเอง การบริหารอารมณ์ของตนเอง การสร้างแรงจูงใจที่ดีให้แก่ตนเอง

2. เชาวน์อารมณ์ที่เสริมสร้างสายสัมพันธ์กับผู้อื่น ได้แก่ ทักษะการสื่อสารที่ดี ความมีมนุษยสัมพันธ์ การช่วยเหลือผู้อื่นให้ช่วยตัวเองได้

บาร์ออน (Bar-on, 2000 อ้างถึงใน ช่อเพชร เบ้าเงิน, 2545 : 32) ได้นำแนวความคิดของโกลแมน มาปรับปรุงแล้วเสนอองค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์ไว้ใหม่ ดังนี้

1. ความสามารถภายในตน คือ ตระหนักรู้ในอารมณ์และยอมรับอารมณ์ของตนเอง แสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมด้วยความมั่นใจหนักแน่น ประจักษ์แล้วว่ามีความสำเร็จแห่งตน

2. ความสามารถระหว่างบุคคล คือ เอาใจเขามาใส่ใจเรา รับผิดชอบทางสังคม

3. ความสามารถในการปรับตัว คือ เข้าใจสถานการณ์ต่าง ๆ ได้และตรวจสอบอารมณ์ที่แท้จริง มีความยืดหยุ่น แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้

4. ความสามารถในการจัดการกับความเครียด คือ อดทนต่อความเครียดได้ดี ควบคุมอารมณ์รุนแรงของตนได้ดี

5. ความสามารถเกี่ยวกับภาวะอารมณ์ทั่ว ๆ ไป คือ มองโลกในแง่ดี มีความสุขใจ

เชาวน์อารมณ์ตามแนวคิดของนักการศึกษาในประเทศไทยนั้น มีผู้เสนอองค์ประกอบเชาวน์อารมณ์ไว้ ดังนี้

ทศพร ประเสริฐสุข (2542) ได้สรุปองค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์ ตามแนวคิดของสโลเวย์ เมเยอร์ และโกลแมน ได้ 5 องค์ประกอบใหญ่ดังต่อไปนี้

1. การตระหนักรู้ในตนเองหรือเป็นความสามารถที่จะรับรู้และเข้าใจความรู้สึกความคิดและอารมณ์ของตนเองได้ตามความเป็นจริง สามารถประเมินตนเองได้อย่างชัดเจน ตรงไปตรงมา มีความเชื่อมั่น รู้จักจุดเด่นจุดด้อยของตน เป็นคนซื่อตรง พูดแล้วรักษาคำพูด มีจรรยาบรรณ มีสติเข้าใจตน

2. การบริหารจัดการกับอารมณ์ของตนหรืออาจเรียกว่า การกำหนดตนเอง เป็นความสามารถที่จะจัดการกับอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม ประกอบด้วยความสามารถในการควบคุมตนเอง เป็นคนที่น่าไว้วางใจได้ มีคุณธรรม มีความสามารถในการปรับตัวและมีความสามารถในการสร้างแนวคิดใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

3. การจูงใจตนเอง เป็นความสามารถที่จะจูงใจตนเอง ที่เรียกว่าแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ แรงจูงใจใฝ่สัมพันธ์ มองโลกในแง่ดี สามารถนำอารมณ์และความรู้สึกของตนเองมาสร้างพลังงานในการกระทำสิ่งต่าง ๆ และเป็นพลังงานในการให้กำลังใจตนเองในการคิดและกระทำอย่างสร้างสรรค์

4. การรู้จักสังเกตความรู้สึกของผู้อื่น หมายถึง ความสามารถที่เข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น มีความเห็นอกเห็นใจ เอาใจเขามาใส่ใจเรา มีจิตให้บริการ สามารถแสดงออกทางอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม

5. การดำเนินการด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นทักษะทางสังคม เป็นความสามารถที่จะรู้เท่าทันอารมณ์ของผู้อื่น เป็นทักษะทางสังคมที่จะมีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น อันจะส่งผลให้เกิดความเป็นผู้นำ ความสามารถลักษณะนี้จะประกอบไปด้วยการสื่อความหมายที่ดี การบริหารความขัดแย้ง

แสงอุษา โลจนานนท์ และกฤษณ์ รุยาพร (2543 : 6-13) เสนอองค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์ไว้ 5 ด้าน เรียกว่า การบริหารอารมณ์ด้วยรอยยิ้มแบบไทยๆ คือ “SMILE”

S มาจากคำว่า Self - awareness คือ การรู้จักอารมณ์ของตนเอง รู้ว่าเราชอบหรือไม่ชอบ เราเก่งหรือไม่เก่ง

M มาจากคำว่า Manage emotion คือ ความสามารถในการควบคุมอารมณ์ของตนเองว่าตอนนี้เราเป็นอย่างไร เครียดหรือไม่ ทำในสิ่งที่ไม่ชอบหรือไม่ ทำสิ่งที่ใหญ่เกินตัวไปหรือเปล่า เราเครียดกับคำว่า ไม่ได้ดั่งใจหรือเปล่า เราหาทางเลือกในการตอบสนองอารมณ์ที่หลากหลายด้วยความคิดสร้างสรรค์มากน้อยแค่ไหน

I มาจากคำว่า Innovate inspiration คือ การสร้างสรรค์อารมณ์บวกให้กับตนเอง ด้วยการสร้างศรัทธาและกำลังใจตลอดจนสร้างเป้าหมายในชีวิตพร้อมทั้งคำมั่นสัญญากับตนเอง ก้าวเดินไปในทางที่มีค่า เปลี่ยนอุปสรรคให้กลายเป็นพลังบวก มีพลังอยู่ในตัวเป็นพลังแห่งการต่อสู้และสร้างสรรค์ให้เกิดความเพียรเพื่อสร้างความสำเร็จ เปลี่ยนความท้อแท้หดหู่ให้เป็นพลังแห่งความศรัทธาและกำลังใจ

L มาจากคำว่า Listen with head and heart คือ การใช้ใจฟังใจ ใช้ใจในการรับฟังความรู้สึกผู้อื่น ฟังลักษณะท่าทางประกอบการสื่อสาร ทั้งนี้เพื่อเข้าถึงความรู้สึกที่แท้จริงของคู่สนทนา

E มาจากคำว่า Enhance social skill คือ การประสานสัมพันธ์กับผู้อื่น เพื่อสร้างสังคมที่เกื้อกูล ความสามารถในการสร้างสัมพันธภาพที่ดี ซึ่งการที่จะอยู่กับผู้อื่นอย่างมีความสุขที่แท้จริงจะต้องพร้อมที่จะเข้าใจความคิดและจิตใจของผู้อื่นว่าเขาต้องการอะไร การสร้างความสัมพันธ์ที่จริงใจจะทำให้คนเราสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ซึ่งสามตัวแรกของคำว่า SMILE เป็นปัจจัยที่สำคัญที่เกิดขึ้นภายในตัวเราเอง ส่วนสองตัวหลัง เป็นความเอื้ออาทร เป็นทักษะในการอยู่ร่วมกับสังคมอย่างเกื้อกูล

กรมสุขภาพจิต (2545ก : 42-43) ให้คำนิยามและความหมายของเชาวน์อารมณ์ว่า หมายถึง ความสามารถทางอารมณ์ในการดำเนินงานร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์และมีความสุข โดยแบ่งองค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์ ดังนี้

1. ดี หมายถึง ความสามารถในการควบคุมอารมณ์และความต้องการของตนเองรู้จักเห็นใจผู้อื่นและมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ประกอบด้วยความสามารถต่อไปนี้

1.1 ควบคุมอารมณ์และความต้องการของตนเอง

1.1.1 รู้อารมณ์และความต้องการของตนเอง

1.1.2 ควบคุมอารมณ์และความต้องการได้

1.1.3 แสดงออกอย่างเหมาะสม

1.2 เห็นใจผู้อื่น

1.2.1 ใส่ใจผู้อื่น

1.2.2 เข้าใจและยอมรับผู้อื่น

1.2.3 แสดงความเห็นใจอย่างเหมาะสม

1.3 รับผิดชอบ

1.3.1 รู้จักให้ รู้จักรับ

1.3.2 รับผิด ให้อภัย

1.3.3 เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

2. เก่ง หมายถึง ความสามารถในการรู้จักตนเอง มีแรงจูงใจ สามารถตัดสินใจ แก้ปัญหาและแสดงออกได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งมีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น ประกอบด้วยความสามารถต่อไปนี้

2.1 รู้จักและมีแรงจูงใจในตนเอง

2.1.1 รู้ศักยภาพตนเอง

2.1.2 สร้างขวัญและกำลังใจให้กับตนเอง

2.1.3 มีความมุมานะไปสู่เป้าหมาย

2.2 ตัดสินใจและแก้ปัญหา

2.2.1 รับรู้และเข้าใจปัญหา

2.2.2 มีขั้นตอนในการแก้ปัญหา

2.2.3 มีความยืดหยุ่น

2.3 มีสัมพันธภาพกับผู้อื่น

2.3.1 สร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น

2.3.2 กล้าแสดงออกอย่างเหมาะสม

2.3.3 แสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์

3. สุข หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุข ประกอบด้วย

3.1 ภูมิใจในตนเอง

3.1.1 เห็นคุณค่าตนเอง

3.1.2 เชื่อมั่นในตนเอง

3.2 พึงพอใจในชีวิต

3.2.1 มองโลกในแง่ดี

3.2.2 มีอารมณ์ขัน

3.2.3 พอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่

3.3 มีความสงบทางใจ

3.3.1 มีกิจกรรมที่เสริมสร้างความสุข

3.3.2 รู้จักผ่อนคลาย

3.3.3 มีความสงบทางจิตใจ

เชาวน์อารมณ์ตามแนวพระพุทธศาสนาของพระราชวรมุนี (ประยูร ธมมจิตโต, 2542 อ้างถึงใน พรรณี บุญประกอบ, 2542 : 22) พอสรุปได้คือ การฝึกอารมณ์ในพุทธศาสนา เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) ซึ่งองค์ประกอบของจิตทั้งหมดมี 52 เจตสิก แบ่งเป็นทางสายกลางที่เกี่ยวข้องกับเชาวน์อารมณ์ 13 เจตสิก เช่น วิริยะ คือ ความเพียรในการทำความดี ทำดีได้ดี การพัฒนาเชาวน์อารมณ์ในพระพุทธศาสนาจะต้องหาวิธีควบคุมจิตที่เกิดความขัดแย้งระหว่างจิตฝ่ายดีกับจิตฝ่ายชั่ว ต้องควบคุมพลังจิตไม่ให้จิตฝ่ายชั่วมีอิทธิพลเหนือจิตฝ่ายดี และรู้จักพัฒนาจิตให้ถาวร โดยการฝึกสติ คือ ความรู้ตัว รู้ทันปัจจุบัน รู้จักแสดงออกได้อย่างเหมาะสมในสถานการณ์ต่าง ๆ เชาวน์อารมณ์ในพุทธศาสนามีฐานอยู่ที่สติทำให้รู้จักตนเอง ควบคุมตนเอง สามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสม การที่จะพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของบุคคลนั้นต้องพิจารณาตัวองค์ประกอบ เพื่อเลือกพัฒนาตัวที่เด่น เช่น การคิด (มนสิกา) สมาธิ (เอกัคตา) ความขยัน (วิริยะ) การจัดการกับอกุศลสามารถทำได้ 4 ขั้น คือ ขั้นที่ 1 เพียรพยายามควบคุมตนเอง ควบคุมไม่ให้ตกเป็นทาสของอารมณ์ ขั้นที่ 2 กำจัดขุดรากถอนโคนจิตที่ไม่ดีออกไป ควบคุมอยู่ในเขตที่จัดการได้ ขั้นที่ 3 พัฒนาจิตฝ่ายดีให้มีอำนาจเหนือจิตฝ่ายชั่ว ขั้นที่ 4 รักษาความดีไว้และเพิ่มพลังยิ่ง ๆ ขึ้น

จะเห็นว่าเชาวน์อารมณ์ในทางพุทธศาสนา คือ การกระทำดี มีจิตใจดีงาม ควบคุมอารมณ์ได้ดี มีความอดทน มีเมตตากรุณา มีความรัก มีความสงสาร รู้จักแผ่เมตตาและเกื้อกูลกัน พระธรรมปิฎก (2543 อ้างถึงใน วิลาสลักษณ์ ชัววัลลี, 2543) กล่าวว่า สติทางพุทธศาสนาไม่จำกัดอยู่เพียงการรับรู้อารมณ์เท่านั้น แต่รวมถึง การตระหนักรู้ความคิดและพฤติกรรมของตนขณะนั้นว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดี ในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ ต้องรู้จักใช้สติ คือ รู้ว่าขณะนั้นตนกำลังทำอะไร เกิดความรู้สึกอย่างไร

สุข ทุกข์ หรือ เฉย ๆ รู้ว่าจิตกำลังมีความโกรธ มีความอิจฉา ฟุ้งซ่าน หรือมีสมาธิหรือไม่และรู้ว่ามีปัญญาในจิตใจของตนเองหรือไม่ มีสาเหตุมาจากอะไร และจัดการกับอารมณ์ สามารถแก้ปัญหาอารมณ์ได้ การเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่นและการมีสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบุคคลนั้น ทางพุทธศาสนาใช้พรหมวิหาร 4 คือ ความรัก ความปรารถนาดี (เมตตา) การช่วยเหลือให้เขาพ้นจากทุกข์ (กรุณา) ยินดีเมื่อเขาเป็นสุขหรือประสบความสำเร็จ (มุทิตา) และวางใจเป็นกลาง (อุเบกขา) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับเชาวน์อารมณ์ อีกอย่างคือ ฆราวาสธรรม ประกอบด้วย ทาน คือ การแบ่งปัน ปิยวาจา เป็นการพูดอย่างรักกัน อัตถจริยาเป็นการกระทำประโยชน์แก่ผู้อื่น สมานัตตา คือ ทำให้เข้ากับเขาได้ไม่ถือตัว สามารถร่วมทุกข์ร่วมสุขกันได้ จะเห็นได้ว่า เชาวน์อารมณ์ตามแนวทางพุทธศาสนานั้นให้รู้จักฝึกการควบคุมอารมณ์ตนเอง ไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อนและสามารถอยู่รวมกับคนอื่นได้อย่างเป็นสุข

จากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับเชาวน์อารมณ์ดังที่กล่าวมาแล้ว สามารถสรุปและแยกองค์ประกอบของเชาวน์อารมณ์ออกเป็น 5 มิติ คือ การมีสติรู้เท่าทันอารมณ์ตัวเอง การควบคุมหรือจัดการอารมณ์ตัวเองได้อย่างเหมาะสม มีความมุ่งมั่นสู่ความสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย การเอาใจเขามาใส่ใจเรา และทักษะทางสังคม

พัฒนาการทางอารมณ์และเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย

1. พัฒนาการทางอารมณ์

อารมณ์มีส่วนเกี่ยวข้องและความสำคัญอย่างยิ่งต่อคนเรา โดยเฉพาะทางอารมณ์ของเด็กปฐมวัยเป็นวัยที่ต้องการได้รับการปลูกฝังและส่งเสริมพัฒนาการทางอารมณ์ เพราะเด็กวัยนี้จะเริ่มเข้าใจความรู้สึกและความต้องการของผู้อื่น เริ่มเรียนรู้พฤติกรรมการช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม (Forver and Branstetter, 1994 อ้างถึงใน กรมสุขภาพจิต, 2546 : 27) ในบางครั้งเด็กไม่อาจช่วยเหลือตนเองได้ก็รู้จักไปขอให้บุคคลอื่นช่วย เช่น แม่หรือครู เด็กวัยนี้เข้าสังคมได้ดีขึ้นชอบเล่นกับเพื่อน ๆ แม้ในบางครั้งจะมีการแยกเล่นคนเดียวก็ตาม เด็กจะชอบช่วยเหลือเพื่อน เห็นอกเห็นใจ แบ่งปันกัน ในขณะที่บางครั้งอาจมีการทะเลาะแย่งของเล่นกันบ้าง จากการวิจัยพบว่าเด็กที่สามารถรับรู้และเข้าใจถึงความรู้สึกของผู้อื่นจะให้ความช่วยเหลือผู้อื่นได้ดีกว่าเด็กที่ไม่มีอารมณ์นี้เลย และยังพบด้วยว่าความเข้าใจรับรู้ความรู้สึกของผู้อื่นมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรม การช่วยเหลือสังคม พัฒนาการทางอารมณ์ของเด็กปฐมวัยจึงมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางสังคมเพราะเด็กเริ่มขยายขอบเขตทางสังคม จากครอบครัวสู่ภายนอก การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้าง ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ พัฒนาการทางอารมณ์จึงได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมและสังคม หากประสบการณ์ไม่ดี พัฒนาการทางอารมณ์ของเด็กจะไม่สมบูรณ์ เด็กเข้ากับเพื่อนได้ยาก มีความวิตกกังวล ไม่กล้าแสดงออก ซึ่งแลมบ์และโบมรายด์ (Lamb and Baumrind, 1978 อ้างถึงใน กรมสุขภาพจิต, 2545ข) กล่าวถึงพัฒนาการของเด็กในวัยก่อนเรียนว่าเป็นช่วงของการเริ่มต้นการเรียนรู้ทางสังคม การฝึกให้เด็ก

มีระเบียบวินัย เพื่อนและครูจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเด็กมาก เด็กอายุ 5 ขวบ ก็เป็นที่คาดหวังว่าเด็กจะสามารถเรียนรู้พฤติกรรมทางสังคมได้ดีขึ้น รวมทั้งการควบคุมตนเองความสนใจ การช่วยเหลือตนเอง เช่น การใช้ห้องน้ำ การรับประทานอาหาร การขับถ่าย ซึ่งเด็กวัย 5 ขวบ สามารถมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มในลักษณะที่พึงพอใจ ไม่เอาแต่ใจตนเอง สามารถแก้ปัญหาได้เองบ้าง โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้ใหญ่ อารมณ์ที่เป็นด้านบวกที่พบในเด็กปฐมวัย (3-5) ขวบ คือ อารมณ์รัก เด็กวัยนี้จะมีการเรียนรู้ที่จะต้องช่วยเหลือตนเองในสิ่งที่ตนเองต้องการ เรียนรู้ที่จะทำสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ผู้อื่น เด็กจะรักและชอบคนที่ให้ความสนุกสนานแก่ตน เด็กจะภาคภูมิใจในผลงาน หรือความสำเร็จของตน เช่นการวาดภาพระบายสี เสร็จแล้วนำมาอวดครูและจะภูมิใจในผลงานมากเมื่อได้รับคำชมเชย

เด็กวัยนี้ซ่อนอารมณ์ไม่เป็น รักบอกว่ารัก เกลียดก็บอกว่าเกลียด อยากทุบตีใครก็จะทำทันที ไม่สนใจว่าผู้อื่นจะรู้สึกอย่างไร อารมณ์เปลี่ยนแปลงง่าย การแสดงออกทางอารมณ์ที่พบบ่อยคือ โกรธ กลัว อิจฉา กลัว เครียด อารมณ์โกรธ เป็นอารมณ์ของเด็กที่มักเกิดขึ้นเมื่อไม่สบาย แสดงออกโดยการงอแง หงุดหงิด ขัดขืน จะโกรธง่ายหายเร็ว ถ้ามีเหตุการณ์อื่นมาทดแทนจะลืมทันที การก้าวร้าว เด็กปฐมวัยมีความก้าวร้าวมากกว่าช่วงวัยอื่น ๆ อารมณ์กลัว เด็กวัยนี้จะกลัวสถานที่แปลกใหม่ไม่คุ้นเคย กลัวการแยกจาก กลัวการทอดทิ้ง ซึ่งความกลัวส่วนใหญ่จะมาจากจินตนาการของเด็กเอง เช่น กลัวความมืด กลัวสัตว์บางชนิด กลัวผี กลัวฟ้าร้อง ผู้ใหญ่จึงไม่ควรขู่หรือหลอกเพราะจะทำให้กลัวอย่างฝังใจ (Imprint) จนเป็นโรคกลัวอย่างไร้เหตุผล (Phobia) ซึ่งเป็นโรคประสาทประเภทหนึ่งได้ อารมณ์อิจฉา จะปรากฏชัดเจนในเด็กวัยนี้จะเห็นได้จากการมีน้องใหม่ เด็กจะแสดงพฤติกรรมถดถอยกลับไปเป็นเด็กกว่าอายุ ถ้าไม่ได้รับความสนใจจากผู้ใหญ่ บางคนดื้อ อาละวาด อ้อนแม่ แต่นักจิตวิทยาให้ข้อสังเกตว่า การมีน้องจะช่วยส่งเสริมพฤติกรรมการช่วยเหลือซึ่งกันละกัน มีความเอื้ออาทรต่อน้อง อารมณ์เครียด เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นในใจเด็ก ซึ่งสาเหตุมาจากการขาดความเข้าใจ ไม่สามารถตีความหมายเหตุการณ์เหมือนผู้ใหญ่ สภาวะที่ไม่เข้าใจกลายเป็นแรงกดดันทางอารมณ์ ทำให้รู้สึกไม่พอใจ ไม่สบายใจ บางคนแสดงออกด้วยคำพูด บางคนไม่กล้าแสดงออก เก็บกดไว้ภายใน กลายเป็นความกังวล สาเหตุของความเครียดอาจมีได้หลายอย่างเช่น สภาพครอบครัวแตกแยกไม่มั่นคง เครียดจากการถูกทารุณกรรม ฯลฯ การแสดงความเครียด อาจเป็นได้ทั้งพฤติกรรมและความเจ็บป่วยทางกาย เช่น ปวดศีรษะ ปวดท้อง กัดเล็บ ปัสสาวะรดที่นอน ฯลฯ เมื่อผู้ใหญ่ในครอบครัวมีความเครียด มักพบว่าเด็กจะเครียดตามผลจากความเครียดในวัยเด็กอาจนำไปสู่พฤติกรรมความก้าวร้าวในวัยผู้ใหญ่ อารมณ์เศร้า เป็นอารมณ์หนึ่งที่พบได้บ่อยในเด็กปฐมวัย เช่น การร้องไห้เมื่อไม่ได้ตามความต้องการ หรือเมื่อเสียใจที่ผู้ใหญ่ดุ ความเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น เด็กปฐมวัยจะเข้าใจความรู้สึกและความต้องการของบุคคลอื่น และเรียนรู้พฤติกรรมการช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างเหมาะสมจะเข้าสังคมได้ดีขึ้น ชอบเล่นอยู่กับเพื่อนๆ ชอบช่วยเหลือเพื่อน เห็นอกเห็นใจแบ่งปันกัน แม้ในบางครั้งจะมีการแยกเล่นคนเดียว หรือบางครั้งก็ยัง

มีการทะเลาะ และแย่งของเล่นกันบ้าง เด็กวัยนี้รู้จักเสียสละความพอใจบางอย่างในขณะนั้นเพื่อให้ได้สิ่งอื่น ชอบทำให้ถูกใจพ่อแม่และครู ให้ความร่วมมือได้ ชอบใช้คำพูดแทนความรู้สึก มีการวิจัยที่แสดงว่าเด็กที่เรียนรู้และเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่นได้ดีกว่าเด็กที่ไม่มีอารมณ์นั้นเลย และยังพบว่าคนเข้าใจและรับรู้ความรู้สึกของผู้อื่นมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการช่วยเหลือสังคม การแก้ปัญหา การแก้ปัญหาข้อขัดแย้งในเด็กวัยนี้คือยังเอาแต่ใจตนเองหรือไม่ค่อยยอมคนอื่น แต่ความขัดแย้งระหว่างเพื่อน มักจะลงเอยด้วยการประนีประนอม อารมณ์อยากรู้อยากเห็น เป็นอารมณ์ที่พบบ่อยในเด็กวัยนี้ คือ อยากรู้อยากเห็น ชอบซักถาม สนใจอยากรู้ ความอยากรู้อยากเห็นจะกระตุ้นให้เด็กเข้าไปผูกพันกับกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ความรู้สึกผิดชอบ เป็นวัยที่พ่อแม่ผู้ปกครองและครูจะเริ่มอบรมสั่งสอน เพื่อถ่ายทอดค่านิยมวัฒนธรรมศีลธรรมแก่เด็กทีละน้อย โดยเริ่มจากสิ่งที่ง่ายๆ เช่น การกราบไหว้ การช่วยเหลือคนอื่น การขอบคุณ การมีเมตตา สงสาร ช่วยเหลือคนที่ตกทุกข์ได้ยาก การเชื่อฟังคนใหญ่สอน

อีริคสัน (Erikson, 2000 อ้างถึงใน กรมสุขภาพจิต, 2545ก : 21) กล่าวถึงเด็กอายุ 3-4 ปี ว่าเป็นวัยที่พ่อแม่ส่วนใหญ่จะต้องให้เด็กมีความรับผิดชอบต่อตนเอง เช่น การแต่งตัว เพราะเด็กจะเริ่มเลียนแบบผู้ใหญ่ อารมณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวหากผู้ใหญ่รู้ถึงสาเหตุ และรู้จักธรรมชาติของอารมณ์ของเด็กวัยนี้อย่างถ่องแท้จะทำให้สามารถแก้ไขและพัฒนาอารมณ์ของเด็กได้เป็นอย่างดี ซึ่ง วีระวัฒน์ ปันนิตามัย (2545 : 152) กล่าวถึงลักษณะอารมณ์ที่ดีของเด็กก็คือ 1) ตระหนักถึงอารมณ์ของตนเองขณะนั้นได้ เช่น ดีใจ เสียใจ 2) ยอมรับภาวะอารมณ์ที่เกิดขึ้นอย่างตรงไปตรงมา 3) สำรวจตรวจสอบสภาวะอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้น 4) รายงานภาวะอารมณ์ของตนได้อย่างถูกต้องไม่ล้าช้า 5) คิดใคร่ครวญหาทางแก้ไขและเผชิญกับสถานการณ์นั้นได้

สรุปได้ว่า อารมณ์มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ของเราดาวิน (Darvin, 1972 อ้างถึงใน กรมสุขภาพจิต, 2546 : 17) กล่าวว่า อารมณ์เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตและการแสดงออกทางอารมณ์ เป็นรูปแบบที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด ดังเช่น สุนัข เสือ ลิง และคน เวลาโกรธจะแสดงการแยกเขี้ยวเหมือน ๆ กัน เช่น การสื่อสารความรู้สึกภายในตนเองให้ผู้อื่นทราบ อารมณ์ที่ต้องได้รับการพัฒนา เช่น อารมณ์อาย โกรธ คับข้องใจ กลัว วิตกกังวล ฯลฯ อารมณ์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของเชาวน์อารมณ์ซึ่งจะเป็นแนวทางในการวางรากฐานสร้างความมั่นคงทางอารมณ์ในด้านการเรียนรู้ความรู้สึกตนเอง การรับรู้ความรู้สึกของผู้อื่นและการสร้างทักษะทางสังคม นับว่าอารมณ์มีอิทธิพลที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเชาวน์อารมณ์อารมณ์

2. ลักษณะเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย

เป็นการยอมรับกันว่าเด็กที่เรียนได้ดี เรียนได้เร็ว มีความสุข มีความคิดเห็นเกี่ยวกับคนในแง่ดี มองโลกในแง่บวก ปรับตัวได้กับสภาพการณ์ต่างๆ และมีปัญหาพฤติกรรมน้อย เป็นเด็กที่มีเชาวน์อารมณ์ (กรมสุขภาพจิต, 2545ก : 23) นอกจากนี้เด็กที่มีเชาวน์อารมณ์จะเป็นเด็กที่มีความรับผิดชอบ

กล้าแสดงสิทธิของตน ชอบช่วยเหลือ รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น มีทักษะในการแก้ปัญหาหรือความขัดแย้งได้ดี ควบคุมตนเองได้ คิดก่อนพูดและคิดก่อนทำ มีความรู้สึกที่ดีมีความผูกพันต่อครอบครัวและโรงเรียน มีความสามารถทางการเรียนสูง สามารถควบคุมอารมณ์หรือความรู้สึกไม่พอใจ กล้าแสดงออก มีความมุ่งมั่นพยายาม สามารถระบุลักษณะอารมณ์รับรู้หรือความรู้สึกไม่พอใจของตนเองได้ (ทศพร ประเสริฐสุข, 2543 วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, 2542) ซึ่งสโลเวย์และเมเยอร์ (Salovey and Mayer, 1997 อ้างถึงใน อัจฉรา สุขารมณ์ และคณะ, 2548) กล่าวว่า เด็กที่ประสบความสำเร็จในชีวิตไม่ใช่เด็กที่ฉลาดทางสติปัญญาแต่เพียงอย่างเดียว แต่เด็กนั้นต้องมีเชาวน์อารมณ์ดีด้วย คือ การที่เด็กรู้จักอารมณ์ของตนเองและเรียนรู้ที่จะจัดการกับอารมณ์ของตนเองได้ไม่เก็บกด มีทางระบายออกอย่างเหมาะสม รู้จักการรอคอย มีวินัยและรู้จักการควบคุมตนเอง สามารถเข้าใจผู้อื่น รู้เขารู้เรา เห็นอกเห็นใจ เด็กเหล่านี้สามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่นในสังคมและอยู่ได้อย่างมีความสุข

แนวทางการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ควรจะทราบก่อนว่า พฤติกรรมอย่างไรบ้างที่แสดงว่าเด็กมีเชาวน์อารมณ์ซึ่ง ฉันทนา ภาคบงกช (2549 : 160) บอกว่าเด็กที่มีเชาวน์อารมณ์เป็นเด็กที่รู้จักตนเองชื่นชมและพึงพอใจในตนเอง เห็นคุณค่าของตนเอง รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่นเป็นพื้นฐาน “การรู้เขารู้เรา” และอยู่ร่วมกับผู้อื่นต่อไป นอกจากนี้ต้องสามารถจัดการกับอารมณ์โดยการแสดงออกได้อย่างเหมาะสม ทำให้ปรับตนอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

เวสตัน แอนด์ เวสตัน (Weston and Weston, 1996 อ้างถึงใน อุสา สุทธิสาคร, 2544 : 22-23) กล่าวถึง เชาวน์อารมณ์ในวัยเด็กว่า ควรมีลักษณะดังนี้

1. รักความยุติธรรม ซื่อสัตย์ มีเมตตากรุณา
2. เคารพกฎหมายและรับฟังเสียงส่วนใหญ่
3. มีจิตใจเป็นอิสระและเปิดกว้าง
4. มีคุณภาพชีวิต และมีหลักการในการดำเนินชีวิต
5. เป็นที่ไว้วางใจและน่านับถือ
6. รักและเมตตาผู้อื่น
7. มีระเบียบวินัยและความรับผิดชอบ
8. มีความรู้ดีและมีแรงจูงใจสูง
9. เอาใจใส่ดูแลรักษาสุขภาพร่างกายของตนเอง

อุมาพร ตังคสมบัติ (2544 : 68-70) กล่าวถึง ลักษณะของเด็กที่มีเชาวน์อารมณ์ จะมีลักษณะดังนี้

1. อารมณ์ อารมณ์ดี ยิ้มแย้มแจ่มใส รู้สึกมีความสุข มีอารมณ์ขัน ควบคุมอารมณ์โกรธได้ดี

2. ความคิด มองโลกในแง่ดี มีความพอใจในตนเอง เชื่อมั่นในตนเองกล้าตัดสินใจ

3. การกระทำรู้จักคิดก่อนทำ ไม่หุนหันพลันแล่น ทำตามกฎระเบียบวินัย มีความอดทน มีพฤติกรรมที่เหมาะสมกับวัย ช่วยเหลือตนเองได้ตามวัย มีความรับผิดชอบ

4. ทักษะทางสังคม มีเพื่อนมาก คุยสนุก เข้ากับเพื่อนได้ดี มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น มีน้ำใจ โอบอ้อมอารี รู้จักแบ่งปัน กิริยามารยาทดี รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีน้ำใจเป็นนักกีฬา รู้แพ้ รู้ชนะ มีความเป็นผู้นำ กล้าบอกความต้องการของตนเองให้ผู้อื่นรู้

5. การผลักดันตนเอง มีความกระตือรือร้นมีแรงจูงใจและมีเป้าหมาย มีความมุมานะ ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ปรับตัวเก่ง ลักษณะความฉลาดทางอารมณ์ดังกล่าวเป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้ในเด็กปฐมวัย พฤติกรรมความฉลาดทางอารมณ์ของเด็กคนใดที่อยู่ในสังคมด้านลบ หากเราศึกษาพฤติกรรมและรู้สาเหตุและแนวทางที่จะพัฒนาได้ถูกต้องแล้วจะช่วยให้ผู้ใกล้ชิดกับเด็กได้ส่งเสริมและพัฒนาในแต่ละด้านให้เหมาะสมและกลมกลืน ไม่เร่งรัด แต่ให้เด็กมีสิทธิที่จะเรียนรู้ส่งเสริมให้เด็กคลายการยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง และส่งเสริมให้เด็กได้ฝึกพึ่งพาตนเองและรู้จักแสดงน้ำใจต่อผู้อื่น การให้ความรัก และการใช้เหตุผลเป็นวิธีการที่เหมาะสมที่สุดในการเสริมสร้างความฉลาดทางอารมณ์และเด็กสามารถจะปรับตัวได้ดีสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

กรมสุขภาพจิต (2545ก : 44-45) กล่าวถึงเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัยดังนี้

1. การมีพัฒนาการทางอารมณ์ที่สมวัย มีสัมพันธภาพที่ราบรื่น ปรับตัว และปรับใจได้อย่างเหมาะสม มีจริยธรรมและมีความสุข

2. มีความพร้อมทางอารมณ์ที่จะเอื้อให้การดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นในวัยผู้ใหญ่เป็นไปอย่างสร้างสรรค์และความสุข

3. การมีพัฒนาการทางอารมณ์ที่สมวัยและการมีความสามารถทางอารมณ์ที่ได้รับการส่งเสริม เพื่อเอื้อให้ดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์และมีความสุขในวัยผู้ใหญ่

4. ความพร้อมทางอารมณ์ที่จะเอื้อให้ตนเองเป็นสุข และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นเป็นสุขด้วย

5. พัฒนาการทางอารมณ์ที่จะเอื้อให้ตนเองเป็นสุข และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นเป็นสุขด้วย

6. ศักยภาพทางอารมณ์ที่จะเอื้อให้ตนเองเป็นสุข และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นเป็นสุขด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่าเด็กที่มีเชาวน์อารมณ์จะเป็นเด็กที่มีความรับผิดชอบ กล้าแสดงสิทธิของตนเอง ชอบช่วยเหลือรู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ควบคุมตนเองได้ คิดก่อนพูดและคิดก่อนทำ มีความพอใจในตนเองมองโลกในแง่ดี มีความมุมานะไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ปรับตัวเก่ง ลักษณะความฉลาดทางอารมณ์ดังกล่าวเป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้ในเด็กปฐมวัย ซึ่งเด็กเหล่านี้สามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่นในสังคมและอยู่ได้อย่างมีความสุข

เชาวน์อารมณ์กับความแตกต่างทางเพศของเด็กปฐมวัย

เฟอร์น-แฮม (Furnham, 1982 อ้างถึงใน สุภาวดี หาญเมธี, 2553) กล่าวว่า เพศหญิงมีความรู้สึกที่ละเอียดปรับอารมณ์และรับรู้ความรู้สึกได้เร็วกว่าเพศชาย สามารถแสดงออกทางอารมณ์ได้ละเอียดลออ จึงมีทักษะการสร้างมนุษยสัมพันธ์ทำให้มีทักษะทางสังคมได้ดีกว่าเพศชาย เพศหญิงมีความพร้อมของทักษะทางสังคมมากกว่าเพศชาย โดยเฉพาะเรื่องประสาทสัมผัสการเรียนรู้ การมองเห็น การได้ยิน การดมกลิ่น และการสัมผัสเพศหญิงจะดีมากกว่าเพศชาย และทักษะทางสังคมด้านความเห็นอกเห็นใจเพื่อน ได้แก่รู้จักการแบ่งปัน มีน้ำใจ ด้านความรับผิดชอบ ได้แก่ การมีระเบียบวินัย การกล้าพูดกล้าแสดงออกรู้จักหน้าที่ มีความซื่อสัตย์มีความสามัคคี ในขณะเล่นเพศหญิงจะรู้จักการระมัดระวังและดูแลตนเอง ไม่ทำลายสิ่งของและรู้จักการดูแลรักษา จึงทำให้เพศหญิงมีทักษะทางสังคมดีกว่าเพศชาย มีพัฒนาการด้านการเคลื่อนไหวและภาษาได้ดีกว่าเพศชาย ได้แก่ การมีมารยาทในการฟังและพูดการใช้คำพูดสุภาพ ด้านความร่วมมือ สามารถเล่นและทำกิจกรรมร่วมกับผู้อื่นได้ มีจิตใจเบิกบานร่าเริงแจ่มใสและรับรู้เข้าใจการแสดงออกด้วยสีหน้าท่าทางได้ดี รู้จักการสังเกต มีไหวพริบ มีความรอบคอบและมีความมานะบากบั่นมากกว่าเพศชาย เซยีดและกุยริน (Sayeed & Guerin, 2000 : 20 อ้างถึงใน นภเนตร ธรรมบวร, 2549 : 147-147) กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชายในการเล่นว่า การเล่นเสรีเด็กปฐมวัยมักเลือกเล่นกับเพื่อนเพศเดียวกัน การเล่นกับเพื่อนเพศเดียวกันจะช่วยส่งเสริมทักษะทางสังคมระหว่างเด็ก และในการเล่นเป็นกลุ่ม จะมีความแตกต่างระหว่างเพศชายและเพศหญิง เพศชายจะเล่นเป็นกลุ่มใหญ่มากกว่าเพศหญิง เพศชายจะใช้เสียงดัง ขณะที่เพศหญิงจะชอบเล่นเงียบๆ ตามลำพัง การเล่นของเพศชายจะมีลักษณะการแบ่งลำดับขั้น เช่น หัวหน้า รองหัวหน้า ซึ่งต่างจากเพศหญิงที่มีลักษณะของการร่วมมือกันนอกจากนี้ กรมสุขภาพจิต (2545 อ้างถึงใน สุภาวดี โกมารทัต, 2549 : 16) กล่าวว่า ทักษะทางสังคมระหว่างเพศหญิงและเพศชายจะมีความแตกต่างกันอย่างสมบูรณ์ที่เห็นได้ชัด คือ เพศหญิงจะมีความรับผิดชอบมากกว่าเพศชาย เช่น มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความอดทน มีวินัยในตนเอง รู้จักระมัดระวังและดูแลตนเอง ไม่ทำลายสิ่งของและรู้จักเก็บรักษาของตนเอง และเพศหญิงจะกล้าพูดกล้าแสดงออก

จากที่กล่าวมาข้างต้นเชาวน์อารมณ์ของเด็กเพศหญิงและเพศชายมีพัฒนาการที่แตกต่างกัน เพศหญิงจะมีทักษะทางสังคมที่ดีกว่าเพศชาย ทั้งด้านความเห็นอกเห็นใจเพื่อน รู้จักแบ่งปัน มีน้ำใจ มีความรับผิดชอบ มีระเบียบวินัย มีความซื่อสัตย์สามัคคี มีความมานะบากบั่นร่าเริงแจ่มใสและรับรู้เข้าใจการแสดงออกด้วยสีน่าท่าทางได้ดี กล้าพูดกล้าแสดงออกรู้จักหน้าที่ของตนเองมากกว่าเพศชาย ส่วนเพศชายจะชอบเล่นเป็นกลุ่มใหญ่และชอบจัดระบบลำดับชั้นหรือการควบคุมด้วยอำนาจมากกว่าเพศหญิง เช่น การเป็นหัวหน้าและรองหัวหน้า เป็นต้น

แนวทางการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย

การพัฒนาเชาวน์อารมณ์มีแนวทางหลายแนวทางด้วยกัน ซึ่งมีผู้ให้แนวทางในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ไว้ดังนี้

ซาปิโร (Shapior, 1997 อ้างถึงใน วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, 2542 : 156-164)ได้เสนอข้อคิดในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย ดังนี้

1. ให้เด็กเข้าใจและปฏิบัติตามศีล 5
2. ฝึกให้เด็กแสดงออกซึ่งความเมตตากรุณา ช่วยเหลือผู้อื่นได้โดยไม่เลือกโอกาส สามารถทำให้ผู้อื่นเป็นสุข
3. ฝึกการพูดความจริง ตรงไปตรงมา ไม่พูดโกหก
4. ฝึกให้มองโลกในแง่ดี เปิดตัวเองต่อประสบการณ์ใหม่ ๆ
5. ฝึกให้รู้จักภาษาที่ใช้ในการแก้ปัญหา สร้างสายสัมพันธ์ เช่น ขอโทษ ขอบคุณ สามารถเลือกตัดสินใจในแนวทางที่เหมาะสม
6. พ่อแม่ ผู้ปกครอง ควรฝึกให้เด็กมีทักษะในการพูดคุยในโอกาสต่าง ๆ ดังนี้ พูดถึงความรู้สึก ความปรารถนาของตนเองได้อย่างชัดเจน ว่าตนรู้สึกอย่างไร ทำไมถึงรู้สึกอย่างนั้นและตนเองต้องการอย่างไร
7. สามารถอ่านภาษาท่าทางของผู้อื่นได้ถูกต้อง มีความเข้าใจกับสีหน้า ภาษาท่าทางของผู้อื่น
8. ได้เข้าร่วมกิจกรรมที่เขามีความสนใจ
9. ชื่นชมด้วยความสนใจ ชื่นชม ในความสามารถของผู้อื่น
10. แสดงความสนใจผู้อื่น เป็นผู้ฟังที่ดีเข้าใจความรู้สึกของเขา แสดงความสนใจด้วยการสบตา ท้าทาย สอบถาม ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ให้ความเป็นกันเอง แสดงความเห็นอกเห็นใจ และแสดงให้เขาเห็นว่าเป็นห่วงเป็นใยเขา
11. สร้างทักษะความเป็นผู้มีอารมณ์ขัน เด็กที่ตลกร่าเริงเป็นที่ชื่นชอบของเพื่อน อารมณ์ขันสามารถพัฒนาได้ตั้งแต่เล็ก ในระยะแรกพ่อแม่ควรเป็นต้นแบบที่ดีของความเป็นผู้ที่มีอารมณ์ขัน และควรใช้อารมณ์ขันเป็นเครื่องมือในการสอนคุณค่าหรือค่านิยมในชีวิต ในการสร้างมิตรสหาย คลายความตึงเครียด
12. ฝึกให้เด็กสามารถสร้างและรักษาสายสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อน
13. ฝึกให้เข้ากับสังคมเพื่อน ๆ แม้กระทั่งกลุ่มคนแปลกหน้า
14. ฝึกให้รู้จักเรียนรู้มารยาททางสังคม

15. ฝึกให้มีความสามารถในการสร้างแรงจูงใจที่ดี

16. ฝึกให้รู้จักอดทน รอคอย และยอมรับความผิดพลาด

ทศพร ประเสริฐสุข (2542 : 31-33) ได้กล่าวไว้ว่า สถาบันการศึกษา สังคม ครอบครัว มีส่วนร่วมในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของคนในสังคมได้ ซึ่งแนวทางในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ ทำได้ดังนี้

1. ฝึกให้เด็กรู้จักคุณค่าของตนตามความเป็นจริงให้มองตนเองอย่างตระหนักรู้ มองตนในแง่ดี รู้สึกดีกับชีวิต สามารถชื่นชมตนเองได้ เป็นการฝึกให้รู้จักอารมณ์ของตนเอง

2. ฝึกการตระหนักรู้ สำรวจตนเองโดยวิธีการต่างๆ เช่น อาจใช้การนั่งสมาธิให้ความรู้เกี่ยวกับการเข้าใจตนเอง เข้าใจคนอื่น อาจใช้กิจกรรมกลุ่มและเทคนิคอื่น ๆ

3. รู้จักแยกแยะอารมณ์ของตนว่าชนิดใดดี ชนิดใดไม่ดี และเลือกแสดงออกทางอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม ฝึกการแสดงออกที่เหมาะสม ฝึกการสื่อสารที่เหมาะสม อาจใช้เป็นกิจกรรมกลุ่มเสริมหลักสูตร

4. รู้จักปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคมด้วยความเต็มใจ ซึ่งครู พ่อแม่ คงต้องเป็นผู้นำในการฝึกและทำตัวให้เป็นตัวอย่างที่ดีให้เด็กเลียนแบบ และให้กำลังใจเมื่อเด็กทำตามระเบียบ เป็นต้น

5. รู้จักและเข้าใจธรรมชาติอารมณ์ของตนเอง จำแนกแยกแยะได้ว่า อารมณ์ใดที่เป็นคุณแก่ตนเอง และอารมณ์ใดเป็นโทษแก่ตนเอง โรงเรียนและสถานศึกษาควรมีอาจารย์ผู้ทำหน้าที่แนะแนวที่จะให้คำปรึกษาแก่เด็ก

6. การรู้จักบริหารจัดการกับอารมณ์ของตนเองได้ เพื่อให้รู้ว่า อารมณ์ใดที่เป็นคุณแก่ตนเอง เพื่อให้รู้ว่าอารมณ์เกิดได้ทุกอย่าง แต่เราไม่สามารถแสดงอารมณ์ทุกอย่างได้ ฝึกความสามารถในการควบคุมอารมณ์และแสดงออกได้อย่างเหมาะสมกับบุคคล สถานที่ เวลา และเหตุการณ์ ทั้งอารมณ์ดีและอารมณ์ไม่ดี เพื่อให้เกิดความสมดุลในการจัดการกับอารมณ์ของตนเอง รู้จักแสดงออกทางอารมณ์และระบายอารมณ์อย่างเหมาะสม ฝึกความสามารถในการผ่อนคลายความเครียด

7. การแสดงออกทางอารมณ์ที่เหมาะสมโดยคำนึงถึงสีหน้า ท่าทางและคำพูด เด็กจึงต้องได้รับการฝึกอาจจะเป็นชั่วโมงโฮมรูมหรือกิจกรรมในคาบแนะแนว

8. ฝึกการสร้างแรงจูงใจให้เกิดกับตน แรงจูงใจที่สำคัญ แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์และแรงจูงใจใฝ่สัมพันธ์

9. การรู้จักหยุดแสดงอารมณ์ที่ไม่ดี ความสามารถในการไตร่ตรองก่อน การแสดงออกและสามารถที่จะอดทนรอคอยที่จะแสดงพฤติกรรมได้

10. ฝึกความสามารถในการหยั่งรู้อารมณ์ของผู้อื่น สามารถรับรู้อารมณ์ และความรู้สึกของผู้อื่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และเห็นอกเห็นใจผู้อื่น จะต้องฝึกให้นึกถึงผู้อื่น ฝึกการสังเกต การตรวจสอบอารมณ์

11. ฝึกด้านมนุษยสัมพันธ์ การแสดงน้ำใจ เอื้ออาทรต่อบุคคลอื่น เห็นคุณค่าของตนเองและผู้อื่น ฝึกการให้เกียรติผู้อื่นได้ด้วยความจริงใจ สามารถแสดงความชื่นชอบ ชื่นชม และให้กำลังใจซึ่งกันและกันได้ในวาระที่เหมาะสม

เกียรติวรรณ อมาตยกุล (2542 : 1-16) ได้ให้แนวทางในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของเด็กไว้ดังนี้

1. ฝึกคิดด้านบวก ฝึกมองด้านบวกในทุกสิ่งทุกอย่าง
2. ฝึกเด็กให้เป็นคนมีความอดทน
3. อย่าเปรียบเทียบเด็กโดยใช้คำพูดในด้านลบกับเด็ก เช่น โง่ เซ่อ ไม่เอาไหน ซน
4. เป็นแบบอย่างที่ดี

อัจฉรา สุขารมณ์ และคณะ (2548) ได้ให้แนวทางในการฝึกทักษะทางอารมณ์ 5 ขั้นตอนดังนี้

1. ให้ความเห็นอกเห็นใจ เป็นพื้นฐานที่สำคัญของการฝึกทักษะทางอารมณ์ คือ การทำความเข้าใจ ตระหนักถึงอารมณ์ของเด็กๆ ว่ามีอะไรเกิดขึ้นในใจเขา หลีกเลี่ยงการดูถูกหรือตำหนิติเตียน
2. ใช้เงื่อนไขที่เกิดอารมณ์นั้นเป็นโอกาสได้ใกล้ชิดและสอนทักษะทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ว่าจะเป็นด้านบวกหรือด้านลบก็ตาม โดยเฉพาะถ้าเป็นอารมณ์ด้านลบนั้นก็เป็นโอกาสที่จะได้ใกล้ชิดและสามารถเป็นบทเรียนที่จะฝึกฝนให้เด็ก ๆ ได้มีทักษะทางอารมณ์นั้นๆ ได้พ่อแม่ ส่วนใหญ่พยายามจะเพิกเฉยอารมณ์ด้านลบของเด็ก ๆ ที่จริงแล้วการเกิดอารมณ์ด้านลบทำให้เด็กรู้จักตนเอง เข้าใจตัวเองมากขึ้น เช่น รู้สึกอิจฉาเพื่อนที่เป็นที่ชื่นชอบของครู เป็นต้น
3. รับฟังอย่างเห็นอกเห็นใจยอมรับความรู้สึกที่เกิดขึ้นของเด็ก ๆ ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ผิดที่เด็ก ๆ จะรู้สึกเช่นนั้น ฟังด้วยการรวบรวมข้อมูลในจินตนาการ และมุมมองของเขา สะท้อนคำพูดและความรู้สึกของเขา
4. ช่วยเด็ก ๆ หาคำพูดที่ตรงกับอารมณ์ที่เกิดขึ้น ช่วยให้เขาหาคำอธิบายเกี่ยวกับอารมณ์และรู้จักอารมณ์ของเขาให้ชัดเจน เด็กอาจยังมีความสับสนในตนเองด้านอารมณ์ความรู้สึก ควรช่วยเขาหาคำพรรณนาความรู้สึกอย่างที่เขาเป็นแต่ไม่ใช่อย่างที่เขาควรเป็น
5. กำหนดขอบเขตของพฤติกรรมที่เกิดขึ้น สำรวจขั้นตอนแก้ไขปัญหานั้นให้เด็ก ๆ ได้เข้าใจความรู้สึกเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ แต่ไม่ใช่พฤติกรรมจะเป็นที่ยอมรับ หน้าที่ของผู้ใหญ่คือการชี้แนะขอบเขตของพฤติกรรมที่เหมาะสมให้กับเขาหรือวิธีการแสดงออกที่ดีกว่าให้เขานั่นเอง

ฉันทนา ภาคบงกช (2544 : 162-163) เสนอเทคนิคในการฝึกและพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของเด็กดังนี้

1. พยายามทำความเข้าใจในธรรมชาติของเด็ก ว่าเด็กก็มีหัวใจและตระหนักรู้ในอารมณ์ของเด็ก

2. นำสถานการณ์ที่เป็นปัญหามาเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้โดยสนทนาพูดคุยกันเพื่อเข้าใจในอารมณ์และความรู้สึก

3. รับฟังและยอมรับเด็กด้วยความเห็นอกเห็นใจและสะท้อนข้อมูลและความรู้สึกที่มาจากมุมมองของเด็ก

4. ช่วยเด็กหาคำพูดและคำอธิบายเกี่ยวกับอารมณ์และความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดความชัดเจน และเป็นไปตามความเป็นจริง

5. สนทนาถึงแนวทางในการแก้ปัญหาและการแสดงออกที่เหมาะสมกว่าเดิม

โกลแมน (Goleman, 1995 อ้างถึงใน กรมสุขภาพจิต, 2545ก : 24-25) ได้เสนอวิธีการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ ซึ่งครูอาจใช้พัฒนาเด็กที่โรงเรียนและได้ผลดี พ่อแม่สามารถใช้ได้

1. การรู้จักอารมณ์ตนเอง เป็นองค์ประกอบที่สำคัญเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การควบคุมอารมณ์และการแสดงออกที่เหมาะสมต่อไป ขั้นตอนของการรู้จักตนเอง เริ่มจากการให้เวลาทบทวนตนเองว่ามีลักษณะอย่างไร ผลย้อนกลับของการแสดงอารมณ์ว่าพอใจไม่พอใจเหมาะสมหรือไม่ ฝึกให้เกิดการรู้ตัวเสมอ มีสติอยู่กับการรู้ตัว รู้ว่ากำลังรู้สึกอย่างไรกับตนเอง กับสิ่งที่เกิดรอบ ๆ ตัว ความรู้สึกนั้นมีผลอย่างไรต่อการแสดงออก การรู้จักอารมณ์ตนเองช่วยให้สามารถเรียกชื่ออารมณ์ที่เกิดขึ้นได้ เข้าใจสาเหตุของความรู้สึกได้อย่างดีขึ้น และรู้จักความแตกต่างระหว่างความรู้สึกและการกระทำ

2. การจัดการกับอารมณ์ของตนเอง เป็นความสามารถในการควบคุมอารมณ์และการแสดงออกทางอารมณ์ทั้งดีและไม่ดีได้อย่างเหมาะสมกับบุคคล สถานที่ เวลาและสถานการณ์ การจะจัดการกับอารมณ์ได้อย่างมีความเหมาะสมเพียงใดขึ้นอยู่กับการสามารถยับยั้งอารมณ์ไม่แสดงออกอย่างทันทีทันใด สามารถอธิบายได้อย่างสมเหตุสมผลถึงการจัดการกับอารมณ์ตนเองนี้มีวิธีการต่าง ๆ ได้แก่

2.1 ทบทวนว่ามีอะไรบ้างที่ทำลงไปฝึกการสั่งตนเองว่าจะทำและไม่ทำอะไร

2.2 เตรียมการในการแสดงอารมณ์ ฝึกการสั่งสอนตนเองว่าจะทำและไม่ทำอะไร

2.3 ฝึกการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว หรือที่ต้องเกี่ยวข้องในทางดีสร้างอารมณ์แจ่มใสสบายใจ

2.4 ฝึกการสร้างความรู้สึกที่ดีต่อตนเอง ผู้อื่น และสิ่งที่อยู่รอบตัว

2.5 ฝึกการมองหาประโยชน์หรือโอกาสจากอุปสรรค โดยการเปลี่ยนมุมมองในแง่ดี คิดว่าสิ่งที่ท้าทาย และมีทางเลือกมากกว่าหนึ่ง

2.6 ฝึกการผ่อนคลายความเครียด เมื่อเกิดอารมณ์ไม่ดี เลือกวิธีที่เหมาะกับตนเอง

2.7 การจัดการกับอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม ทำให้เกิดความสบายใจ ซึ่งจะมีผลไปถึงความสำเร็จและความสุขในการเรียน การทำงาน การอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น สามารถจัดการกับความโกรธ ผิดหวัง ทนต่อความผิดหวังได้มากขึ้น ลดก่อกวน ต่อสู้ในห้องเรียน มีอารมณ์ก้าวร้าวน้อยลง มีความรู้สึกทางบวกต่อตนเอง โรงเรียนและครอบครัว จัดการกับความเครียดได้ดีขึ้น รู้สึกว้าเหว่ วิตกกังวลน้อยลง มีความรับผิดชอบมากขึ้น มีสมาธิเอาใจใส่ในการเรียนมีผลสำเร็จทาง การเรียนรู้สูงขึ้น

3. การสร้างแรงจูงใจให้ตนเอง เป็นการมองแง่ดีของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเอง และสร้างความเชื่อมั่นว่าเราสามารถอยู่กับสิ่งนั้นได้ สามารถทำได้ เพื่อจะได้เกิดกำลังใจที่จะสร้างสรรค์ในสิ่งที่ดีมุ่งไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ แนวทางในการสร้างแรงจูงใจให้กับตนเอง ได้แก่

3.1 ทบทวนว่าสิ่งสำคัญในชีวิตของเรามีอะไรบ้าง และจัดอันดับของความต้องการ พิจารณาว่าสิ่งใดเป็นไปได้หรือเป็นไปไม่ได้

3.2 นำความต้องการที่เป็นไปได้และเกิดประโยชน์มาตั้งเป้าหมายที่ชัดเจนและวางขั้นตอนในการบรรลุเป้าหมายนั้น ๆ

3.3 ระมัดระวังให้มีเหตุการณ์ที่ทำไว้ให้ไขว้เขวและเบนออกทางที่บรรลุเป้าหมาย

3.4 ลดความสมบูรณ์แบบลงบ้างไม่ใช่ทำทุกอย่างดีที่สุดและต้องไม่ผิดเลย

3.5 ฝึกความยืดหยุ่นทางอารมณ์ อย่าให้เครียดและผิดหวัง

3.6 ฝึกการมองหาประโยชน์จากอุปสรรคเพื่อสร้างพลังให้เกิดสิ่งดี ๆ ต่อไป

3.7 ฝึกการสร้างความหมายให้แก่ชีวิตตนเองและบุคคลอื่น

3.8 ให้กำลังใจตนเอง คิดว่าเราทำได้ เราจะทำและลงมือทำ

3.9 การสร้างแรงจูงใจ จะช่วยให้เด็กเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง มีความมุมานะพยายาม ซึ่งจะนำไปสู่สัมฤทธิผลทางการเรียนรู้จักการตั้งเป้าหมายและดำเนินการจนสำเร็จโดยไม่ล้มเลิกกลางคัน แม้เมื่อพบอุปสรรคเพียงเล็กน้อย

4. การหยั่งรู้อารมณ์ผู้อื่น เป็นความสามารถในการรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของผู้อื่น มีความเห็นใจและเข้าอกเข้าใจ สามารถปรับความสมดุลของอารมณ์ตนเองตอบสนองต่อผู้อื่นได้อย่างสอดคล้องกัน การหยั่งรู้อารมณ์ผู้อื่นและสามารถเข้าใจได้ ทำให้รู้ช่องทางที่โน้มน้าวจูงใจผู้อื่นในสิ่งที่เราต้องการได้ การฝึกอารมณ์ด้านนี้จะต้องนึกถึงผู้อื่นพอ ๆ กับที่นึกถึงตนเอง แนวทางการฝึกทำโดย

4.1 ให้ความสนใจในการแสดงออกของผู้อื่น เช่น การสังเกตสีหน้า ท่าทาง การพูด น้ำเสียง เป็นต้น

4.2 อ่านอารมณ์ความรู้สึกของผู้อื่นจากสิ่งที่สังเกตได้ อาจตรวจสอบว่าเขารู้สึกอย่างไร โดยการถาม แต่ต้องทำในสภาพที่เหมาะสม มิฉะนั้นอาจกลายเป็นการทำลายความรู้สึกได้

4.3 ทำความเข้าใจสภาพอารมณ์ และความรู้สึกของบุคคลตามสภาพที่เขาเผชิญอยู่ หรือที่เรียกว่าเอาใจเขามาใส่ใจเรา

4.4 แสดงการตอบสนองอารมณ์ของบุคคลอื่นที่เป็นการแสดงว่าเข้าใจเห็นใจทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกที่ดีต่อกัน

5. การรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน เป็นความสามารถในการอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกับผู้อื่นและสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน สร้างสรรค์ผลงานที่มีประโยชน์ แนวทางการปฏิบัติได้แก่

5.1 ฝึกการสร้างความรู้สึกที่ดีต่อผู้อื่น ซึ่งจะทำให้การเริ่มต้นมีสัมพันธภาพที่ดีเกิดขึ้น

5.2 ฝึกการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ สร้างความเข้าใจที่ตรงกัน ฝึกการเป็นผู้ฟังและผู้พูดที่ดี และคำนึงถึงความรู้สึกของผู้ฟัง

5.3 ฝึกการแสดงน้ำใจ เอื้อเฟื้อ รู้จักการให้ การรับ การแลกเปลี่ยนให้เกิดคุณประโยชน์แก่ตนเองและบุคคลที่เกี่ยวข้อง

5.4 ฝึกการให้เกียรติผู้อื่นอย่างจริงใจ ให้การยอมรับ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้รับรู้สึกภาคภูมิใจและมีความรู้สึกที่ดีตอบแทน

5.5 ฝึกการแสดงความชื่นชม ให้กำลังใจซึ่งกันและกันตามวาระที่เหมาะสม การจะเกิดผลอย่างแท้จริงต้องอาศัยความมุ่งมั่นและเวลา

กรมสุขภาพจิต (2543ข : 83-85) ได้เสนอขั้นตอนการพัฒนาเชาวน์อารมณ์สำหรับพ่อแม่และเป็นแนวทางให้ครูผู้สอนได้ ดังนี้

1. รู้เท่าทัน หยั่งรู้ในความรู้สึกของเด็ก พ่อแม่ควรแสดงความเข้าใจ ยอมรับเห็นอกเห็นใจ เอื้ออาทร ให้ความสำคัญกับสิ่งที่ลูกสนใจแทนการตำหนิ บังคับ วิจารณ์ หรือลงโทษ ขณะเดียวกันพ่อแม่ก็จะต้องเฝ้าระวังความรู้สึกและอารมณ์ของตนเอง จะไม่แสดงออกในลักษณะที่ขาดการควบคุมซึ่งเป็นตัวอย่างที่ไม่ดีสำหรับลูก

2. ให้โอกาสหรือสถานการณ์แต่ละเรื่องสร้างความใกล้ชิดสนิทสนม โดยให้ข้อมูล มุมมองต่าง ๆ เพื่อประกอบการตัดสินใจในการแก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสม เช่น เด็กเกิดความตื่นตระหนักเมื่อดูรายการที่เป็นเรื่องตื่นเต้น ชวนให้หวาดกลัว พ่อแม่อาจเข้าไปนั่งใกล้เด็ก ปลอบใจ และอธิบายด้วยเหตุผล เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้กล้าเผชิญสถานการณ์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

3. รับฟังความรู้สึกและอารมณ์ความรู้สึกด้วยความตั้งใจ เอื้ออาทรและพยายามตรวจสอบความรู้สึกของเด็กโดยพิจารณาจากสถานการณ์ พฤติกรรม ภาษาท่าทางและอากัปกิริยาที่แสดงออก ในขณะที่รับฟังพ่อแม่อาจสะท้อนหรือสรุปในสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมา พร้อมกับหาเหตุผลให้เด็กเข้าใจในแง่มุมอื่นบ้างแต่ไม่ควรสรุปหรือชี้นำ

4. ฝึกให้เด็กระบุภาวะอารมณ์ความรู้สึกของตนได้อย่างถูกต้อง แทนการเก็บกดไว้หรือระบายออกโดยการควบคุม การแสดงอารมณ์ที่เปิดเผย ตรงไปตรงมา เป็นลักษณะพื้นฐานของผู้ที่มีความฉลาดทางอารมณ์ที่ดี รู้ตัวว่ากำลังโกรธ เสียใจ น้อยใจ อิจฉา เพื่อนำไปสู่การบริหารจัดการอารมณ์ได้อย่างถูกต้องด้วยตนเอง

5. กำหนดขอบเขตของการช่วยเหลือความฉลาดทางอารมณ์ของเด็ก เมื่อพ่อแม่เห็นว่าเด็กเข้าใจอารมณ์ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของตน เล็งเห็นพฤติกรรมที่พึงปฏิบัติ พ่อแม่ควรแสดงอาการให้เด็กทราบว่ามีอาการต่าง ๆ เป็นเรื่องปกติธรรมดา แต่ควรปรับปรุงวิธีการแสดงออกที่ขาดการควบคุมและควรให้เหมาะสมกับบุคคล เวลา สถานที่ และสถานการณ์และให้ข้อคิดในการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ของเด็กดังนี้

5.1 ฝึกให้เด็กซึมซับมาตรฐานทางศีลธรรมของศาสนา เช่น ศาสนาพุทธอาจให้รู้จักและจดจำศีล 5

5.2 ฝึกให้เด็กแสดงความเมตตากรุณาช่วยเหลือผู้อื่น โดยเลือกโอกาสผู้ที่มีความฉลาดทางอารมณ์สูงย่อมสามารถทำให้ผู้อื่นเป็นสุขได้โดยไม่เลือกโอกาสและเวลา

5.3 ให้ปฏิบัติงานที่เป็นการบริการชุมชน ซึ่งอาจสอดแทรกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการเรียนรู้ชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ กฎกติกาทางสังคมและการทำงานเพื่อส่วนรวม

5.4 ฝึกการพูดความสัตย์จริงและประพฤติปฏิบัติที่สอดคล้องกับคำพูด ด้วยการสร้างความไว้วางใจด้วยคุณความดีความตรงไปตรงมา ไม่พูดปด เคารพความเป็นส่วนตัวของเด็ก การพูดคุยกันเกี่ยวกับคุณค่าของจริยธรรมระหว่างสมาชิกในครอบครัว

5.5 นำอารมณ์ทางลบมาเป็นอุทาหรณ์ เช่น ความละอายหรือความรู้สึกผิดต่อพฤติกรรมบางอย่างในอดีต เช่น การลักขโมยของแล้วเด็กโดนจับได้ พ่อแม่ ให้นำของมาคืนและกล่าวคำขอโทษ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ควรจดจำและยับยั้งชั่งใจไม่ปฏิบัติซ้ำอีก

5.6 ฝึกให้เด็กคิดและตีความต่าง ๆ ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับการแสดงออกทางอารมณ์อาจนำเรื่องจากนิยาย นิทาน บทภาพยนตร์หรือละครมาอธิบายประกอบเป็นตัวอย่างของการเป็นผู้เผชิญความเป็นจริงได้

5.7 ฝึกให้เด็กมองโลกในแง่ดีจากการเป็นแบบอย่างของพ่อแม่

5.8 เพิ่มความฉลาดทางอารมณ์ด้วยการเตือนตัวเอง ให้ความคิดแก้ความรู้สึก เช่น การเตือนสติตัวเอง พูดคุยกับตัวเองเชิงชี้แนะโดยทำอย่างรู้ตัว เป็นการสร้างสติที่จะควบคุมอารมณ์ของตนอาจสร้างจินตภาพ เช่น เมื่อเกิดความเครียดโดยสมมติว่าตัวเองอยู่ในสถานที่สวยงามและที่ตนเองใฝ่ฝันจะไปเที่ยวพักผ่อน ทำให้เกิดความผ่อนคลายและมีกำลังใจที่จะต่อสู้ปัญหาอุปสรรคต่อไป ไม่หมกมุ่นอยู่กับความทุกข์อย่างเดียว

5.9 การให้ฟังดนตรีบรรเลงเบา ๆ ที่มีจังหวะช้าหรือให้ดูภาพเขียนนามธรรม สอบถามว่าภาพนั้นทำให้เขารู้สึกอย่างไร และการมองภาพที่มีรายละเอียดต่างๆแล้วให้ปิดตานึกภาพไว้ในสมองแล้วรายงานว่า ภาพนั้นมีรายละเอียดอย่างไรบ้าง

5.10 ฝึกเด็กให้เริ่มรู้จักวิธีการแก้ปัญหา ฝึกการมองปัญหาทั้งในแง่บวกและแง่ลบ ไม่ใช่มองด้านเดียวเพื่อคิดแก้ปัญหาด้วยทางเลือกหลาย ๆ ทาง แล้วพิจารณาความเป็นไปได้ของแต่ละทางเลือก และตัดสินใจเลือกวิธีที่เหมาะสมและดีที่สุด

5.11 ปฏิสัมพันธ์ที่พ่อแม่มีต่อลูกจะมีผลต่อทักษะทางสังคมที่เด็กมีต่อผู้อื่น ฝึกให้เด็กรับรู้เรียนรู้ ตีความ ตอบสนองและวางตนในสถานการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม สามารถแก้ไขข้อขัดแย้งด้วยการประนีประนอมและเสริมทักษะในการพูดคุยของเด็กในสถานการณ์ต่างๆ

5.12 สร้างทักษะความเป็นผู้มีอารมณ์ขัน เด็กที่ตลก ร่าเริง มักเป็นที่ชื่นชมของเพื่อน พ่อแม่ควรเป็นต้นแบบที่ดีของความเป็นผู้มีอารมณ์ขัน และใช้อารมณ์ขันเป็นเครื่องมือในการสอนคุณค่าหรือค่านิยมในชีวิตในการสร้างมิตรและละลายความตึงเครียด

5.13 ฝึกให้เด็กสามารถสร้างและรักษาสายสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนได้ รู้จักคบเพื่อนและมีเพื่อนสนิท

5.14 ฝึกให้เด็กมีโอกาสเข้าสังคมกับกลุ่มเพศเดียวกันและเพื่อนต่างเพศ มีโอกาสเข้าร่วมงานทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการของสังคม การรู้จักคนแปลกหน้าที่ไม่คุ้นเคย การเข้ากลุ่มกิจกรรมนอกหลักสูตรตามทักษะที่ตนสนใจหรือกิจกรรมที่ชุมชนจัดให้มีขึ้น

5.15 ฝึกให้เด็กรู้จักมารยาทส่วนตัวและมารยาทสังคมเพื่อให้เข้ากับผู้อื่นได้และประสบความสำเร็จในการเรียนและการทำงาน

5.16 ฝึกให้เด็กมีความสามารถในการสร้างแรงจูงใจที่ดี กล้าเผชิญปัญหาและอุปสรรคให้รู้สึกว่าเป็นสิ่งท้าทาย และลงมือปฏิบัติให้ไปสู่เป้าหมายที่สามารถทำได้

5.17 ฝึกให้เด็กมีความเพียรพยายาม รู้จักบริหารเวลาให้เกิดประโยชน์สูงสุดแสวงหางานอดิเรกที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนได้เรียนรู้อย่างสนุกสนานไปด้วย

5.18 ฝึกให้เด็กรู้จักยอมรับข้อผิดพลาดและความล้มเหลวของตน ให้เด็กได้รู้ว่าไม่มีใครสมบรูณ์แบบไปทุกเรื่อง และการกระทำอะไรผิดพลาดเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับทุกคนและให้รู้สึกว่าผิดเป็นครู

วีระวัฒน์ ปันนิตามัย (2542 : 153-155) กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ให้แก่เด็กดังนี้

1. หลีกเลี่ยงการวิพากษ์ตำหนิ การบั่นทอนขวัญและกำลังใจ การไม่เคารพสิทธิของเด็ก
2. ค่อย ๆ อธิบายด้วยเหตุด้วยผล ด้วยความใจเย็นและอดทน ให้คำชื่นชมในสิ่งที่เด็กเคยได้ดี
3. ระมัดระวังในสิ่งที่พ่อแม่คิดว่าลูกควรเป็น ควรทำเช่นนี้ดังที่ตนคาดหวังให้ได้
4. เข้าใจภูมิหลังความรู้สึก บุคลิกที่เป็นแบบฉบับของเด็กแต่ละคนที่แตกต่างกัน เล็งเห็นได้ว่าเด็กมีแนวโน้มที่จู้สึกหรือแสดงออกเช่นไร
5. หลีกเลี่ยงการเข้าข้าง ฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ตามความรู้สึกของเด็ก
6. หยุดคิดว่าหากเหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้นกับตน ในฐานะที่ผู้ใหญ่จะควบคุมตนหรือแสดงออกเช่นไร
7. อย่านำแนวทางแก้ไขของตนไปตัดสินให้เด็กยอมรับถือปฏิบัติ
8. เคารพในการเป็นปัจเจกชนของเด็ก ให้คำแนะนำ ให้ข้อมูล เคารพในความคิดและเหตุผลของเด็ก
9. พูดคุยเกี่ยวกับประสบการณ์เดิม ความรู้สึก จินตนาการของตนเอง การบริหารจัดการอารมณ์ของตน
10. ซื่อตรง เปิดเผย บอกความจริงกับเด็ก อย่าสร้างเรื่องขึ้นมา
11. ให้โอกาสเด็กได้เผชิญกับเหตุการณ์ที่จะเป็นตัวอย่างสอนใจเตือนสติ ให้รู้จักผลของการควบคุมอารมณ์ในลักษณะต่าง ๆ กันไป อาจให้เห็นตัวอย่างของชีวิตจริงหรือในชนบท ภาพยนตร์ ละคร วรรณกรรมต่าง ๆ
12. อดทนต่อการฝึกทักษะทางอารมณ์แก่เด็ก ฝึกให้รู้จักขอโทษเมื่อผิดและมารยาททางสังคม
13. จำกัดบทบาทการให้ความช่วยเหลือแก่เด็กแต่ละคนได้อย่างเหมาะสมว่าควรหยุดเมื่อใด
14. เชื่อมั่นในผลของพัฒนาการเติบโตของมนุษย์ว่า เด็กจะเรียนรู้อะไรได้มากขึ้นเมื่อเขาเติบโตมากกว่านี้

วลัยลักษณ์ พิริยะสุรวงศ์ (2545 : 2) กล่าวว่า การพัฒนาเชาวน์อารมณ์ให้แก่เด็กนักเรียนสามารถเริ่มกระทำได้ตั้งแต่วัยอนุบาล โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น การฝึกความอดทน การรอคอย การแบ่งปัน ฯลฯ โดยผ่านกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับระดับชั้น ดังนี้

1. สอนให้เด็กรู้จักตนเอง ทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม
2. ฝึกพูดและเขียนแสดงอารมณ์และความรู้สึก
3. ให้เด็กแบ่งกลุ่มร่วมทำงานกับเพื่อน เรียนรู้การปรับตัวเข้ากับผู้อื่นและการแบ่งปัน
4. เลือกตัวอย่างที่ดี หรือตัวละครมาให้นักเรียนวิเคราะห์ผลจากพฤติกรรมเหล่านั้น นอกจากนี้ยังต้องฝึกทักษะการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ความมีน้ำใจ การเสริมสร้างระเบียบวินัย ความสามารถทางอารมณ์ การฝึกต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง และสม่ำเสมอ ซึ่งความฉลาดทางอารมณ์ไม่สามารถฝึกได้ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ

นิตยา ศรีจำนง (2543 : 25-26) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ในโรงเรียน ดังนี้

1. ประชาธิปไตยในการเรียน บรรยากาศการเรียนรู้ที่เป็นประชาธิปไตย มีความอิสระที่จะแสดงความคิดเห็น มีความเคารพซึ่งกันและกัน ครูรับฟังผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนเห็นว่าความรู้สึกของตนเองเป็นที่รับฟัง ไม่ใช่สิ่งที่ไม่มีความหมายหรือไม่มีคนสนใจ
2. เรียนรู้เรื่องอารมณ์ หน้าที่ของครูในการพัฒนาเชาว์อารมณ์ คือการช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความรู้สึกอารมณ์ของตน มีการแสดงออกที่เหมาะสมกับบุคคลและสถานที่และมีความเอื้ออาทรต่อผู้อื่น
3. เริ่มต้นให้ดี เริ่มที่ครู การเริ่มต้นที่ดีที่สุด คือ การที่ครูทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีให้ผู้เรียนโดยการกระทำในสิ่งที่ตนเองพร่ำสอน เช่น การเรียนรู้ที่จะทำความเข้าใจอารมณ์ความรู้สึก บุคลิกลักษณะของตน ระมัดระวังคำพูดการแสดงอารมณ์ให้เมาะสมอยู่เสมอ

ดังนั้นเชาวน์อารมณ์จึงจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งที่ควรพัฒนาตั้งแต่วัยเด็ก โดยเฉพาะเด็กอนุบาล ซึ่งวลัยลักษณ์ พิริยะสุรวงศ์ (2545 : 20) กล่าวว่า เชาวน์อารมณ์ของมนุษย์จะพัฒนาไปตามช่วงวัย โดยสามารถเริ่มต้นทำได้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์แม่ เด็กในวัย 3-5 ขวบ เป็นวัยที่เด็กเริ่มเรียนรู้การจัดการกับความขัดแย้ง นอกจากครอบครัวแล้วโรงเรียนยังมีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ให้เกิดขึ้นแก่เด็ก เนื่องจากเด็กใช้เวลาอยู่ในโรงเรียนยาวนานสอดคล้องกับ เทิดศักดิ์ เดชคง (2544 : 22) กล่าวถึง การพัฒนาเชาวน์อารมณ์ให้แก่เด็กนักเรียนว่า สามารถเริ่มกระทำได้ตั้งแต่วัยอนุบาล โดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การฝึกความอดทน การรอคอย การแบ่งปัน ฯลฯ และอุมาพร ตังคสมบัติ (2544 : 16-17) กล่าวถึง เชาวน์อารมณ์กับความสุขและความสำเร็จว่า เชาวน์อารมณ์ เป็นสิ่งที่กำหนดวิธีที่เราคิดรู้สึกและกระทำสิ่งต่าง ๆ คนที่มีเชาวน์อารมณ์สูงจะมีความเข้าใจในตนเอง รู้จักควบคุมอารมณ์ของตนเองและใช้อารมณ์ให้เป็นประโยชน์แทนที่จะตกอยู่ใต้อิทธิพลของมัน ความสามารถที่จะจัดการ

กับอารมณ์ที่มีผลต่อปฏิสัมพันธ์ที่เขามีต่อผู้อื่น เพราะเขาจะเข้าใจและรู้จักอารมณ์ของเพื่อน และนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การร่วมมือกันรวมทั้งความสำเร็จในหน้าที่การงาน การพัฒนาเชาวน์อารมณ์จึงควรพัฒนาตั้งแต่เด็ก โดยเฉพาะเด็กอนุบาล ซึ่งเป็นวัยแห่งการวางรากฐานของอารมณ์เพื่อที่จะเป็นคนดี คนเก่งและมีความสุขในสังคม ซึ่งเทิดศักดิ์ เดชคง (2544) พูดถึงนักจิตวิทยาว่าเคยมีการทดสอบของนักจิตวิทยาที่ทำการศึกษาในเด็กอนุบาลวัย 3-4 ขวบ พบว่า เด็กที่สามารถควบคุมอารมณ์อดกลั้นต่อความต้องการของตน เมื่อโตขึ้นจะประสบความสำเร็จในการทำงานมากกว่าเด็กที่ยอมรับความต้องการของตนเองง่าย ๆ ครูผู้สอนในโรงเรียน เป็นบุคคลที่มีส่วนช่วยในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ของเด็กเป็นอย่างดี และอมรวิชช์ นาครทรรพ (2543 : 125) กล่าวว่า เชาวน์อารมณ์ของมนุษย์นับว่ามีผลกระทบสูงต่อวงการศึกษาที่เริ่มมองศักยภาพของมนุษย์อย่างสมดุลมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องเชาวน์อารมณ์ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญและไม่ใช่สิ่งที่ “ฟ้าประทาน” เหมือนเชาว์ปัญญา แต่ครูและพ่อแม่สามารถช่วยพัฒนาให้เด็กได้ ดังนั้น เชาวน์อารมณ์สามารถให้เกิดการพัฒนาให้เกิดในเด็กได้

จากแนวคิดของนักจิตวิทยาหลายท่านที่ได้นำเสนอแนวทางการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ไว้ข้างต้นจะเห็นได้ว่า การพัฒนาเชาวน์อารมณ์สามารถเริ่มต้นทำได้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา นอกจากครอบครัวที่ช่วยพัฒนาเชาวน์อารมณ์แล้วโรงเรียนยังมีบทบาทความสำคัญในการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ให้เกิดขึ้นแก่เด็กโดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การฝึกความอดทน การรอคอย การแบ่งปัน การจัดการและควบคุมอารมณ์ของตนเองและใช้อารมณ์ให้เป็นประโยชน์ มีความสามารถในการจัดการกับอารมณ์ที่มีผลต่อปฏิสัมพันธ์ที่เขามีต่อผู้อื่น เพราะเขาจะเข้าใจและรู้จักอารมณ์ของเพื่อน และนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ดังนั้นการพัฒนาเชาวน์อารมณ์จึงควรมีการพัฒนาตั้งแต่เด็กโดยเฉพาะวัยอนุบาลซึ่งเป็นวัยแห่งการวางรากฐานของอารมณ์เพื่อที่จะเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุขในสังคมต่อไป

การสังเกตและการประเมินพฤติกรรมเกี่ยวกับเชาวน์อารมณ์ของเด็กปฐมวัย

การสังเกต

นิตยา ประพฤติกิจ (2550 : 47-56) ได้ให้ความหมายของการสังเกต หมายถึง การที่ครูหรือผู้สังเกตกวาดสายตาไปทั่ว ๆ ทั้งในห้องเรียน นอกห้องเรียน หรือที่จุดใดจุดหนึ่ง หรือที่เด็กคนใดคนหนึ่ง เพื่อเก็บรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะกิริยาท่าทางหรือพฤติกรรม รวมทั้งภาวะแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวเด็กในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อการวินิจฉัยในกระบวนการวัดและประเมินพัฒนาการของเด็ก

วิธีการสังเกตโดยทั่ว ๆ ไปมี 2 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. การสังเกตแบบไม่เป็นทางการ (Informal observation) เป็นการสังเกตตามหน้าที่ปกติของครูตั้งแต่เช้าจรดเย็น เพื่อดูแลให้ความช่วยเหลือเด็ก เช่น ขณะที่รับเด็กจากพ่อแม่ผู้ปกครอง อาการ

ที่เด็กแสดงออกขณะรับมาจากผู้ปกครอง ขณะที่เด็กกำลังเล่นกับเพื่อนๆ ในตอนเช้า ขณะที่เด็กกำลังทำกิจกรรมต่าง ๆ ในห้องเรียน ขณะเด็กรับประทานอาหาร ขณะกำลังแปรงฟัน หรือทำความสะอาด ขณะที่กำลังนอนพักผ่อน ขณะที่ตื่นนอนแล้วไปล้างหน้า และขณะเตรียมตัวกลับบ้าน เป็นต้น

การสังเกตดังกล่าวมักจะทำให้ครูปฐมวัยรู้จำและจดจำลักษณะและพฤติกรรมของเด็กแต่ละคนได้ดี แม้ว่าเวลาผ่านไปอย่างยาวนานสักเท่าไรก็ตาม ในขณะที่เด็กจะไม่สามารถจดจำครูปฐมวัยของตนได้เลยเมื่อเจริญเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่

2. การสังเกตแบบเป็นทางการ (Formal observation) คือ การสังเกตอย่างมีเป้าหมาย และวัตถุประสงค์เฉพาะ เช่น การสังเกตลักษณะและพฤติกรรมของเด็กเพื่อบันทึกลงในสมุดรายงานผู้ปกครอง การสังเกตเพื่อทำความเข้าใจ ป้องกัน แก้ไข และพัฒนาเด็กแต่ละคนตามหน้าที่ของครูในฐานะผู้แนะแนวเด็กและผู้ปกครอง และการสังเกตเพื่อทำการเก็บข้อมูล เพื่อการวิจัยในชั้นเรียน เป็นต้น

การสังเกตแบบเป็นทางการนี้ครูจะต้องมีวิธีการและเครื่องมือในการสังเกตและประเมินที่มีเกณฑ์ในการตัดสินคุณลักษณะหรือลักษณะพฤติกรรมของผู้ถูกสังเกตอย่างเที่ยงตรงชัดเจน เช่นเดียวกับตราชั่งที่ใช้วัดน้ำหนักหรือเครื่องวัดส่วนสูง

ดังนั้นเครื่องมือในการสังเกตและประเมินที่นิยมกันอยู่ขณะนี้ก็คือ แบบตรวจสอบรายการ (Check list) และมาตรประมาณค่า (Rating scale) แบบลิเกอร์ต (Likert type) และแบบออสกูด (Osgood) ซึ่งใช้ง่ายและใช้ได้อย่างกว้างขวาง

บุญชม ศรีสะอาด (2545 : 74-75) กล่าวว่า การสังเกตการณ์เป็นเทคนิคการรวบรวมข้อมูลการวิจัยอย่างหนึ่ง ที่ผู้สังเกตการณ์ใช้สายตาเฝ้าดูหรือศึกษาเหตุการณ์ ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจลักษณะธรรมชาติและความเกี่ยวข้องกันระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้น ๆ

ประเภทของการสังเกตการณ์ แบ่งได้หลายแบบขึ้นกับเกณฑ์และทัศนะในการแบ่ง โดยทั่วไปแบ่งได้ 2 ประเภท คือ

1. การสังเกตการณ์ทางตรง (Direct Observation) เป็นการสังเกตการณ์ที่ผู้สังเกตการณ์สัมผัสกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยตรงด้วยตนเอง

2. การสังเกตการณ์ทางอ้อม (Indirect Observation) เป็นการสังเกตการณ์ที่ผู้สังเกตการณ์ไม่ได้เฝ้าดูหรือศึกษาเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้น ๆ โดยตรง แต่จะดูหรือศึกษาจากที่ได้บันทึกมา เช่น จากภาพยนตร์ โทรทัศน์ เทปบันทึกภาพ เป็นต้น

หลักในการสังเกตการณ์

เพื่อให้สามารถสังเกตการณ์ได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม ควรมีหลักดังนี้

1. มีเป้าหมายในการสังเกตที่แน่นอน ผู้วิจัยจะต้องกำหนดขอบเขตของเรื่องที่จะสังเกตให้ชัดเจน จะสังเกตอะไรบ้าง ในลักษณะใด เหตุการณ์ใดที่ไม่สอดคล้องไม่เกี่ยวข้องกับเป้าหมายก็ไม่สังเกต

2. ทำการสังเกตอย่างพินิจพิเคราะห์ ถี่ถ้วน มีความตั้งใจตลอดเวลาที่สังเกต ไม่ทำการสังเกตอย่างผิวเผิน

3. ทำการบันทึกผลการสังเกต เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องควรทำการบันทึก การสังเกตไม่ควรทิ้งไว้นานเพราะจะทำให้ลืมได้

4. พยายามสังเกตให้ได้ข้อมูลจำนวนมาก

5. ศึกษาทฤษฎีที่จะช่วยในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์และข้อมูลประเภทนั้น ๆ

6. ก่อนสังเกตการณ์จริง ควรฝึกการสังเกตการณ์และการบันทึกเหตุการณ์ ด้านที่สำคัญที่ควรฝึกได้แก่

6.1 เทคนิคการระลึกความจำอย่างเป็นระบบ

6.2 การให้ความสนใจในสิ่งหรือเหตุการณ์ที่มักมองข้าม

6.3 การสังเกตการณ์ตามเป้าประสงค์

6.4 การหยั่งรู้หรือความสามารถในการมองเห็นได้อย่างทะลุปรุโปร่ง

6.5 ความเป็นกลางหรือเป็นปรนัย

6.6 ประเภทของพฤติกรรมและรหัสประจำประเภทพฤติกรรมนั้น (กรณีจะใช้ระบบดังกล่าวนี้)

7. ในการสังเกตการณ์บางเรื่องจำเป็นต้องสังเกตหลายครั้ง จึงสามารถสรุปผลออกมาได้

8. กำหนดระยะเวลาในการสังเกตให้แน่นอน

9. วางตัวเป็นกลาง บันทึกเหตุการณ์ตามการรับรู้อย่างเป็นปรนัย

คุณสมบัติของผู้สังเกตการณ์ที่ดี

ผู้สังเกตการณ์เป็นหัวใจของการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตการณ์ ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์จะถูกต้อง แม่นยำ ย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้สังเกตการณ์เป็นสำคัญ ผู้สังเกตการณ์ที่ดีมีลักษณะดังนี้

1. มีความไวในการรับรู้และสื่อความหมาย ผู้สังเกตการณ์ต้องมีความรู้ในเรื่องที่สังเกตการณ์เป็นอย่างดี สามารถแปลความหมายเหตุการณ์ที่ศึกษาได้ถูกต้อง ทำการบันทึกได้ตรงกับข้อเท็จจริง

2. มีความละเอียดรอบคอบและช่างสังเกต การมีความละเอียดรอบคอบ จะช่วยให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องชัดเจน ลุ่มลึก

3. มีความตั้งใจในการสังเกต ผู้สังเกตการณ์ที่ดีจะต้องสามารถควบคุมสมาธิให้มีใจจดจ่อในเรื่องที่สังเกต

4. มีความยุติธรรม ผู้สังเกตการณ์ที่ดีจะต้องมีใจเป็นกลาง ไม่มีความลำเอียงส่วนตัวหรือมีอคติต่อบุคคลหรือเหตุการณ์ที่สังเกต

สรุปการสังเกตเด็กปฐมวัยแต่ละครั้ง ควรจะใช้วิธีการสังเกตที่มีความหลากหลาย เพื่อที่จะได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ วิธีการที่เหมาะสมและเป็นที่นิยมใช้ในการสังเกตจะเป็นการสังเกตที่มี 2 แบบ คือ การสังเกตอย่างเป็นทางการ ซึ่งเป็นการสังเกตอย่างมีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนตามแผนที่วางไว้ และการสังเกตแบบไม่เป็นทางการ จะเป็นการสังเกตเด็กในขณะที่ทำกิจกรรมและเกิดพฤติกรรมไม่คาดคิดว่าจะเกิดขึ้นและผู้สอนจดบันทึกไว้ การบันทึกต้องทำอย่างสม่ำเสมอไว้เป็นหลักฐานอย่างชัดเจน

การประเมินผล

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน (2541) ได้กล่าวถึงการประเมินผลพัฒนาการว่าเป็นการนำข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการมาสรุปเพื่อตัดสินใจจัดประสบการณ์ให้สอดคล้องกับพัฒนาการของเด็กแต่ละด้านพัฒนาการของเด็กแต่ละคนจะต้องมีการบันทึก และรวบรวมไว้เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมแก่เด็กใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของเด็กแต่ละคนให้ถึงขั้นสูงสุด

แบรคเคน (Bracken, 1991 อ้างถึงใน นภเนตร ธรรมบวร, 2549 : 2) ได้ให้ความหมายการประเมินผล หมายถึง กระบวนการหลากแง่หลายมุม ซึ่งรวมเครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น แบบทดสอบที่ใช้ในชั้นเรียนและผลิตผลต่าง ๆ ของแบบทดสอบ แบบทดสอบมาตรฐาน การประมาณค่า รวมทั้งวิธีการหลากหลายชนิด อันได้แก่วิธีการดำเนินการทดสอบโดยตรง การสัมภาษณ์และการสังเกตตลอดจนการตัดสิน

สรุปได้ว่าการประเมินผลเป็นกระบวนการในการตัดสินคุณภาพโดยใช้เครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้อาจเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น แบบทดสอบที่ใช้ในชั้นเรียนและผลิตผลต่าง ๆ ของแบบทดสอบ รวมทั้งวิธีการที่หลากหลายซึ่งอาจใช้วิธีการสัมภาษณ์และการสังเกต

แบบบันทึกการสังเกต

กุลยา ตันติผลาชีวะ (2547 : 236-237) ได้กล่าวถึงเรื่องของการสังเกตไว้ว่าเป็นวิธีการประเมินตามสภาพจริงเกี่ยวกับบุคคล ครูจะบันทึกสิ่งที่สังเกตเห็นและประเมินภาพเกี่ยวกับเด็กในด้านต่าง ๆ เช่น บุคลิกภาพพฤติกรรมหรือปัญหาต่าง ๆ ของเด็กเพื่อเป็นหลักฐานในการช่วยเหลือในกระบวนการเรียนการสอนต่อไป

1. บันทึกพฤติกรรม (Anecdotal record) เป็นบันทึกที่ครูจดจำกิริยาการกระทำการแสดงออกของเด็กในเรื่องนี้ครูต้องประเมิน ซึ่งจะเป็นเรื่องๆ ตามจุดประสงค์การสังเกต

2. บันทึกรายเรื่อง (Journal) เป็นบันทึกข้อความรู้หรือการเรียนรู้ของเด็กในแต่ละเรื่องที่ผ่านไป ส่วนใหญ่จะบันทึกวันต่อวัน ดังนั้นจึงอาจมีผู้ใช้คำว่า บันทึกประจำวัน

3. บันทึกการปฏิบัติ (Log) บันทึกการปฏิบัติหรือพฤติกรรมของเด็กแต่ละช่วงเวลาตามตารางที่กำหนด

4. แบบตรวจรายการ (Checklist) เป็นแบบประเมินอีกอย่างหนึ่งที่ครูใช้สำหรับการสังเกตการปฏิบัติของเด็กตามขั้นตอนกระบวนการปฏิบัติงานในรายละเอียดแต่ละขั้นเป็นรายข้อ

5. มาตรการให้คะแนน (Rubric) เป็นการสังเกตที่มีการกำหนดพฤติกรรม และตีค่าพฤติกรรมเป็นระดับคะแนน ครูใช้สำหรับสังเกตการแสดงออกของเด็กและตีค่าคะแนนตามมาตรฐานที่กำหนด

6. มาตรประมาณค่า (Rating scale) เป็นแบบประเมินที่เป็นข้อรายการซึ่งจะมีค่าคะแนนกำกับจากมากที่สุดไปน้อยที่สุดเป็นเครื่องมือประกอบการสังเกตที่มีการตัดสินผลการให้คะแนนแต่ละข้อรายการ ตัวอย่างเช่น การประเมินพฤติกรรมตามแบบของลิเกอร์ท (Likert type) ซึ่งจะใช้ในการวิจัยครั้งนี้มี 5 ระดับ จากมากไปน้อย คือ 5 เท่ากับ มากที่สุด 4 เท่ากับ มาก 3 เท่ากับ ปานกลาง 2 เท่ากับน้อย และ 1 เท่ากับน้อยที่สุด ซึ่งมีเกณฑ์ในการประเมินหรือการให้คะแนนดังต่อไปนี้ (บุญชม ศรีสะอาด, 2545 : 72) คือ

6.1 อิงกลุ่ม (Group reference) คือ การให้คะแนนลักษณะพฤติกรรมหรือคุณลักษณะของเด็กโดยเปรียบเทียบกันเองภายในกลุ่ม ซึ่งอาจจะเริ่มต้นจากเด็กที่มีลักษณะด้อยที่สุด ซึ่งควรได้ระดับคะแนนน้อยที่สุดของห้องแล้วปรับเพิ่มคะแนนขึ้นเรื่อยๆจากคนที่มีลักษณะพฤติกรรมหรือคุณลักษณะดีกว่าไปเรื่อย ๆ จนถึงคนที่ได้คะแนนระดับสูงที่สุดของกลุ่ม ซึ่งอาจจะได้ระดับคะแนน 4 หรือ 5 ก็ได้

6.2 อิงเกณฑ์ (Criterion reference) คือ การให้คะแนนที่ผู้ประเมินตั้งเกณฑ์ไว้ก่อนที่จะทำการประเมินเช่นระดับ 5 หมายถึง เด็กทำกิจกรรมได้ด้วยตนเองและผลงานดีที่สุดหรือมีคุณลักษณะดีที่สุดระดับ 4 หมายถึง เด็กทำกิจกรรมได้ด้วยตนเองและผลงานดีหรือมีคุณลักษณะดีระดับ 3 หมายถึง เด็กทำกิจกรรมได้โดยครูให้ความช่วยเหลือบ้างและผลงานปานกลางหรือมีคุณลักษณะปานกลางระดับ 2 หมายถึง เด็กทำกิจกรรมไม่ใคร่ได้แม้ครูจะช่วยเหลือแนะนำและผลงานไม่ดีหรือมีคุณลักษณะที่ไม่ค่อยดีระดับ 1 หมายถึง เด็กทำกิจกรรมไม่ได้ ไม่มีผลงานหรือไม่มีคุณลักษณะที่ดี (นิตยา ประพฤติกิจ, 2550)

สิ่งที่ควรสังเกต ตามเกณฑ์การสังเกตดังกล่าวย่อมแสดงว่า สิ่งที่ครูควรสังเกตมี 3 ประการ คือ

1. ลักษณะพฤติกรรมของเด็ก ในขณะเด็กทำกิจกรรม เด็กจะถ่ายทอดความรู้สึกออกมาเป็นการกระทำ เช่น ความพอใจ ความโกรธ ความว่องไว ความคล่องแคล่ว เป็นต้น

2. คุณลักษณะของเด็ก เช่น สะอาด ผิวพรรณผ่องใส สีหน้าสดใส สดชื่น เบิกบาน เป็นต้น

3. สังเกตผลของการกระทำ เป็นการแสดงถึงการถ่ายทอดความรู้ความคิดออกมาเป็นรูปธรรม การอ่านผลการสังเกตจะต้องคำนึงถึงพัฒนาการเด็ก เช่น เด็กอายุ 2 ขวบครึ่งระบายสีออกนอกภาพ ไม่ได้หมายถึงเด็กทำไม่ได้ แต่เป็นเพราะเด็กอยู่ระหว่างการพัฒนากล้ามเนื้อใหญ่และกล้ามเนื้อเล็กประกอบกับการพัฒนาความคิดด้านเหตุผลของเด็ก มีผลทำให้กาแสดงออกไม่สมบูรณ์ แต่เด็กจะสะสมการเรียนรู้และพัฒนาโดยลำดับเมื่อเด็กโตขึ้น

รายละเอียดต่าง ๆ ที่ต้องสังเกต

การแสดงออกของเด็กแต่ละคนจะแตกต่างกันไป ดังนั้นในการสังเกตเพื่อประเมินจึงต้องสังเกตรายละเอียดอื่นๆที่เกี่ยวข้องด้วยเพื่ออธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับเด็กได้ชัดเจนขึ้นดังนี้คือ

1. บุคคลที่เกี่ยวข้องให้สังเกตว่าเด็กพึ่งพาผู้ใหญ่ระดับใด ผู้ใหญ่ช่วยเด็กมากหรือไม่ ปฏิสัมพันธ์เป็นอย่างไร

2. การกระทำของเด็ก เช่น ทำตามเพื่อน ทำเอง บอกให้เพื่อนทำ

3. การใช้อุปกรณ์ เช่นมีอุปกรณ์มากเกินไป น้อยเกินไปใช้สีอะไรผสมสีอะไร

4. วิธีการจะทำ เช่น วาดเส้นแบบไหน ปั้นอะไรก่อน ต่อบล็อกอย่างไร วาดภาพอย่างไร ทำงานสำเร็จไหม

5. การสร้างสรรค์เสริมเติมแต่งอย่างไร

6. การแก้ปัญหาโดยใช้สมาธิและมีไหวพริบในการตัดสินปัญหา

7. การพูดการมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อน

8. การแสดงออกของท่าทาง คำพูด อารมณ์ น้ำเสียงสงบเยือกเย็นไม่วอกแวก ใจเย็น มีความตั้งใจทำงาน

9. การกระทำเมื่อสิ้นสุดกิจกรรม การเก็บของเข้าที่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย มีความละเอียดรอบคอบ การวางของต้องวางอย่างเป็นที่เป็นทาง

แหล่งประเมินด้วยการสังเกตแต่ละพัฒนาการมีดังนี้คือ

1. พัฒนาการทางกาย สังเกตได้จากสนามเด็กเล่นและมีความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ

2. พัฒนาการทางอารมณ์ สังเกตการถ่าย การนอน การอดทนรอคอยใจเย็น ไม่หงุดหงิด สุขุมรอบคอบ จิตใจเข้มแข็ง ไม่โกรธง่าย

3. พัฒนาการทางสังคม สังเกตขณะรับประทานอาหาร การเล่นกับเพื่อนมีความอดทนอดกลั้น

4. พัฒนาการทางปัญญา สังเกตในห้องเรียน การแสดงออกในการพูดการกระทำงานศิลปะเด็กจะมีความสงบเยือกเย็น ไม่วอกแวก มีความคิดสร้างสรรค์ มีความจำดี

หลักการสังเกตและประเมินพฤติกรรมเด็กปฐมวัย

1. ประเมินพัฒนาการของเด็กครบทุกด้านและนำผลมาพัฒนาเด็ก
2. ประเมินเป็นรายบุคคลอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องตลอดปี
3. สภาพการประเมินควรมีลักษณะเช่นเดียวกับการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ประจำวัน
4. ประเมินอย่างเป็นระบบ มีการวางแผน เลือกใช้เครื่องมือและจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน
5. ประเมินตามสภาพจริงด้วยวิธีการหลากหลายเหมาะกับเด็ก รวมทั้งใช้แหล่งข้อมูลหลาย ๆ ด้าน ไม่ควรใช้การทดสอบ

สรุปได้ว่าการประเมินผลเป็นการตัดสินคุณภาพโดยใช้เครื่องมือต่างๆ ซึ่งอาจเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การสังเกตซึ่งเป็นการดูพฤติกรรมกิริยาท่าทาง ภาวะแวดล้อมต่างๆ ที่เกี่ยวกับตัวเด็ก การสังเกตนั้นจะต้องมีการจดบันทึกไว้เป็นหลักฐานเพื่อการวินิจฉัยในกระบวนการวัดและประเมินพัฒนาการเด็ก

แนวคิดเกี่ยวกับกิจกรรมศิลปะแบบกลุ่มสำหรับเด็กปฐมวัย

ความหมายของศิลปะแบบกลุ่มสำหรับเด็กปฐมวัย

มีผู้ให้ความหมายศิลปะแบบกลุ่มไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

จันทนี บุญคลัง (2542 : 48) ได้ให้ความหมายของกิจกรรมศิลปะแบบกลุ่มว่าเป็นกิจกรรมที่ครูจัดขึ้นเพื่อให้เด็กได้ทำงานร่วมกัน ได้แก่ การวาดภาพระบายสี เล่นสี การพิมพ์ภาพ ฉีก ตัด ปะ การปั้น และการประดิษฐ์เศษวัสดุ เพื่อฝึกกล้ามเนื้อประสานสัมพันธ์ระหว่างมือกับตา ฝึกให้เด็กมีความอดทนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความรับผิดชอบ รู้จักชื่นชมความสวยงาม พัฒนาความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการ การจัดกิจกรรมจะจัดเด็กเป็นกลุ่มประมาณ 2-4 คน ให้เด็กทำงานและคิดคนเดียว จากนั้นครูจะให้เด็กจับคู่กันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้และประสบการณ์ ช่วยเหลือกันแก้ปัญหาและรับผิดชอบการทำงานร่วมกันในกิจกรรมที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จและให้ตัวแทนกลุ่มออกมานำเสนอผลงาน

พัชรี ผลโยธิน (2545 : 26) ได้ให้ความหมายคำว่ากิจกรรมศิลปะแบบกลุ่มว่าเป็นการจัดกิจกรรมการระบายสี เล่นกับสี ฉีก ตัด ปะ ปั้นดิน และประดิษฐ์เศษวัสดุ ในรูปแบบที่ให้เด็กได้มีโอกาสทำร่วมกลุ่มย่อยประมาณ 3-5 คน จะช่วยส่งเสริมพฤติกรรมแบบกลุ่มของเด็ก โดยที่ครูต้องให้โอกาสเด็กได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น แบ่งปัน ประนีประนอม ตัดสินใจ มีส่วนร่วมในการเล่นและทำงานจนบรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกัน ให้แต่ละคนรับผิดชอบทำงานอย่างเต็มความสามารถและรู้จักประเมินความก้าวหน้าของตนเอง

เยาวพา เดชะคุปต์ (2552 : 203) ได้กล่าวว่า การที่เด็กได้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม จะด้วยการทำงานร่วมกันหรือไม่ได้ทำงานร่วมกันโดยตรงก็ตาม ย่อมเป็นการหล่อหลอมความคิดร่วมกัน รู้จักเคารพนับถือกัน รู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาวให้กัน รู้จักเสียสละให้กัน พฤติกรรมที่มีคุณค่าเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยการประพฤติปฏิบัติให้ต่อเนื่องหรือเป็นความเคยชิน การอยู่ร่วมกันนี้ต้องเริ่มต้นด้วยระเบียบแบบแผน เสรีภาพนั้นไม่ใช่สักแต่ทำอะไรก็ได้ แต่เสรีภาพต้องไม่รบกวนหรือเบียดเบียนผู้อื่น ห้องเรียนที่ได้รับการแนะนำและเอาใจใส่เป็นอย่างดีในการอยู่ร่วมกัน แต่ไม่ใช่การขู่บังคับกัน จะเป็นห้องเรียนที่พัฒนาพฤติกรรมการอยู่ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปว่ากิจกรรมศิลปะแบบร่วมมือเป็นการจัดกิจกรรมระบายสี เล่นกับสี ปั้นดิน ฉีก ตัด ปะ ประดิษฐ์วัสดุ โดยให้เด็กมีโอกาสทำงานร่วมกันได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น มีปฏิสัมพันธ์ ระหว่างเพื่อนในวัยเดียวกัน ซึ่งมีคุณค่าต่อการพัฒนาทั้งด้านร่างกาย อารมณ์-จิตใจ สังคมและสติปัญญา โดยเฉพาะพัฒนาการด้านสังคม การทำงานแบบร่วมมือจะช่วยให้เด็กได้คลายการยึด ตนเองเป็นศูนย์กลาง ที่เน้นการให้ความสำคัญทางการมีปฏิสัมพันธ์ ระหว่างเด็กเล็กและ ผู้ปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัยก่อน 5 ขวบ มีความเชื่อว่า ผลที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์นั้น ส่งผลต่อบุคลิกภาพของเด็กในอนาคต ทำให้มีทักษะทางสังคมดีและเป็นที่ยอมรับของเพื่อน

ความสำคัญของศิลปะแบบกลุ่มสำหรับเด็กปฐมวัย

ศิลปะแบบกลุ่มมีความสำคัญต่อเด็กปฐมวัยเป็นอย่างมาก ดังที่นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวไว้ดังนี้

รอฟ เซลและโกลเดน (Roff ,Sells, &Golden,1972 อ้างถึงใน สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, 2549 : 219) พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนเป็นตัวทำนายที่ดีต่อการปรับตัวของบุคคลทั้งในด้านจิตใจและสังคม นั่นคือ ผู้ที่มีความสัมพันธ์ที่ไม่ดีกับเพื่อนมักจะมีปัญหาในการปรับตัวในอนาคต

แวนเดอร์เคลย์ (Van der Kley, 1991 : 4 อ้างถึงใน จันทนี บุญคลัง, 2542 : 48) กล่าวถึงความสำคัญของการเรียนแบบร่วมมือว่า การร่วมมือเป็นกุญแจสำคัญ เป็นองค์ประกอบของสังคม ถ้าไม่มีการร่วมมือกันสังคมจะอยู่ได้ไม่ดี การร่วมมือกันเป็นกุญแจสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างเพื่อน ครอบครัว และพัฒนาความเข้าใจในชุมชน

สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต (2549 : 220) ได้กล่าวถึง การที่เด็กได้รับการส่งเสริมพัฒนาการด้วยศิลปะที่เหมาะสม เด็กจะมีพัฒนาการด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. พัฒนาการด้านสติปัญญา ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และจินตนาการ การที่เด็กได้สำรวจทดลอง คนคว้ากับวัสดุนานาชนิดเด็กจะมีการแก้ปัญหา เลือกสรร ตัดสินใจ วางแผน ลงมือกระทำจริง รวมทั้งการวิจารณ์และการประเมินค่าในผลงานที่ตนแสดงออกจนสำเร็จขึ้นมา ซึ่งกระบวนการดังกล่าวได้ตอบสนองต่อลักษณะนิสัยของเด็กที่อยากรู้ อยากเห็น และยั่วยุ ท้าทาย ทำให้เด็กแสดงออกอย่างอิสรเสรี ภายใต้บรรยากาศที่สนุกสนาน เพลิดเพลิน

2. พัฒนาการด้านร่างกาย ส่งเสริมพัฒนาการการทำงานที่ประสานสัมพันธ์กันระหว่างการใช้กล้ามเนื้อและประสาทตา ทำให้อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมีความแข็งแรง มีทักษะในการทำงานคล่องตัวดีขึ้น

3. พัฒนาการทางด้านอารมณ์ ทำให้เด็กมีอารมณ์ชื่นบานสนุกสนาน ยิ่งเด็กประสบผลสำเร็จในการลงมือทำก็ยิ่งทำให้เด็กเชื่อมั่นในตนเอง บนพื้นฐานของความรักและความรู้สึกภาคภูมิใจในความสามรถของตนส่งผลให้เด็กมีสุขภาพจิตดี สามารถมองโลกที่สวยงามด้วยสายตาที่สวยงาม สดใส ตลอดจนมีความรู้สึกที่ดีงามต่อผู้คนและสิ่งแวดล้อมรอบข้าง

4. พัฒนาการด้านสังคม การจัดกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ ทำให้เด็กเรียนรู้และฝึกหัดด้านสังคม เช่น การวางแผน ปรึกษาหารือ การร่วมมือร่วมใจในการประนีประนอม การแก้ปัญหาความขัดแย้ง มีผลทำให้เด็กรู้จักการลดความต้องการของตนเองเมื่อต้องการอยู่ร่วมกันในการทำงานกับเพื่อน พี่น้องของตนที่แต่ละคนมีความสนใจ แตกต่างกัน

จันทนี บุญคลัง (2542 : 49-50) กล่าวถึงความสำคัญของศิลปะแบบร่วมมือไว้ ดังนี้

1. การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ก่อให้เกิดพัฒนาการทางความรู้และการคิดสูงขึ้น มีแรงจูงใจ เนื่องจากทุกคนมีโอกาสประสบผลสำเร็จในการเรียนรู้

2. ได้รับความคิดเห็นหลากหลาย จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกัน และกันจากปัญหาใหม่ จากหลาย ๆ ความคิดเห็นและเลือกแนวทางในการแก้ปัญหา

3. รู้สึกสบายใจสนุกสนาน ได้แสดงออกอย่างอิสระ เด็กพึงพอใจในการที่จะเรียนรู้ความคิดของตนเอง จะพบการช่วยเหลือในการทำงาน ขณะเดียวกันเด็กก็สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของตนเองกับผู้อื่นด้วย

4. พัฒนาทักษะความเป็นผู้นำ มีความสามารถในการเข้าสังคม

5. มีความเสมอภาคในการทำกิจกรรม แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันทางด้านต่าง ๆ ก็ตาม

6. ส่งเสริมให้เด็กเห็นคุณค่าของตนเอง และมีความภาคภูมิใจในตนเอง เพราะช่วยกันแก้ไขปัญหาของกลุ่ม

7. ได้มีการเรียนรู้ภายในกลุ่มพร้อมกับรู้จักแบ่งบทบาทหน้าที่และแก้ปัญหาร่วมกัน

8. ช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม และให้ความไว้วางใจกัน มุ่งให้งานบรรลุเป้าหมายจนเกิดความรู้สึกว่างานของตนคืองานกลุ่ม

9. มีประสบการณ์ร่วมกันในกลุ่มจะมีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมแวดล้อมอย่างมีความสุข

10. มีทักษะในการสื่อสาร การอภิปราย การใช้ภาษา

11. มีความคิดสร้างสรรค์กล้าแสดงออก จะมีความคิดเป็นตัวของตัวเองมีความคิดที่จะไม่ลอกเลียนแบบใคร มีความเชื่อมั่นในตนเอง กล้าตัดสินใจ

12. ส่งเสริมให้เป็นคนมีเหตุผลรู้จักสังเกต

13. ให้ผลทางด้านจิตวิทยาคือ เด็กรู้สึกว่าได้รับการยอมรับในความสามารถของตนเอง รู้จักการควบคุมอารมณ์ ลดอคติและความลำเอียง ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น

14. ยอมรับวัฒนธรรมประเพณีของบุคคลอื่นและยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล

จากความสำคัญที่กล่าวข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่าการจัดกิจกรรมศิลปะแบบร่วมมือให้เด็กปฐมวัยนั้นมีความสำคัญต่อการพัฒนาเด็กทุก ๆ ด้าน ส่งเสริมการพัฒนาต่อเด็กรายบุคคลและกลุ่ม ทำให้เกิดพฤติกรรมการร่วมมือ มีการเรียนรู้ภายในกลุ่มที่สนุกสนาน รู้จักแบ่งปันหน้าที่และช่วยเหลือกัน การมีปฏิสัมพันธ์ การเข้าสังคม การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทักษะทางด้านภาษาการยอมรับจากเพื่อน การปรับตัว เป็นทักษะทางสังคมที่มีประโยชน์อย่างยิ่งที่จะช่วยให้เด็กคลายการยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง เพื่อนำไปสู่การอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมศิลปะแบบกลุ่มสำหรับเด็กปฐมวัย

อิริคสัน (Erik Erikson) กล่าวว่า เด็กอายุ 3-6 ขวบ เป็นระยะที่เด็กมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (Originality) ถ้าเด็กได้รับการสนับสนุนให้มีส่วนร่วมในการคิดและทำกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเสรีจะทำให้เด็กพัฒนาความคิดริเริมสร้างสรรค์ ในทางตรงกันข้ามถ้าหากเด็กถูกจำกัด ควบคุมการคิดและกระทำโดยการห้ามปรามหรือถูกตำหนิติเตียนเมื่อทำไม่ถูกใจผู้ใหญ่ เด็กจะรู้สึกผิดและไม่กล้าที่จะคิดทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง ซึ่งจะมีผลเสียต่อพัฒนาการในขั้นต่อ ๆไป (Richard and Norman, 1977 : 199 อ้างถึงใน สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, 2549 : 221)

ปีเตอร์สัน (Peterson, 1958 อ้างถึงใน ดวงพร พิทักษ์วงศ์, 2546 : 25) กล่าวว่าเด็กทุกคนมีขีดขั้นของความสามารถของความคิดสร้างสรรค์ในด้านศิลปะแตกต่างกัน เด็กในแต่ละคนก็สามารถที่จะปรับปรุงและพัฒนาขึ้นได้ภายในขอบเขตและความสามารถของตนเช่นเดียวกัน นอกจากนี้เขายังได้กล่าวอีกตอนหนึ่งว่า เด็กอนุบาลมีความคิดสร้างสรรค์และต้องการที่จะแสดงออกทั้งด้านความคิดและความรู้สึกต่าง ๆ ศิลปะเป็นแนวทางหนึ่งในการแสดงออกของเด็ก ซึ่งเด็กต้องการโอกาสที่จะได้

แสดงออก อีกทั้งยังสามารถถ่ายทอดความรู้ความรู้สึก และความเข้าใจ รวมทั้งบุคลิกภาพและความเป็นอิสระของเด็กออกมาได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มาจากประสบการณ์และจินตนาการการสอนศิลปะตามแนวคิดใหม่ที่ส่งเสริมการแสดงออกทางความคิดและจินตนาการ เพื่อส่งเสริมให้เด็กพัฒนาทั้งสติปัญญา ร่างกาย อารมณ์ และสังคม ครูจำเป็นต้องส่งเสริมให้เด็ก ทุกคนแสดงออกอย่างเสรี มีโอกาสค้นคว้ากับวัสดุนานาชนิดอย่างกว้างขวางมากที่สุด โดยไม่มีการใช้อำนาจใด ๆ บังคับมิฉะนั้นแล้วความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ย่อมไม่เกิดขึ้น

วอลดอร์ฟ (Waldorf, 1972 อ้างถึงใน พร พันธุ์โอสถ, 2543 : 16) กล่าวว่าศิลปะจะสามารถพัฒนาเด็กได้ดีก็ต่อเมื่อสอดคล้องกับความต้องการและขั้นตอนการพัฒนาการตามวัยของเด็ก ศิลปะสำหรับเด็กเล็กจึงมีวิธีการเรียนการสอนที่ต่างจากศิลปะของเด็กโตและผู้ใหญ่ โดยปกติภาพวาดของเด็กเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหว มีชีวิตชีวา ไม่หยุดนิ่ง และเด็กใส่ใจกับภาพที่เกิดขึ้นภายในใจตนมากกว่าภาพที่ปรากฏในกระดาษตรงหน้า ด้วยภาพในใจเป็นภาพที่เกิดจากพลังจินตนาการและมีความงดงามที่สุดเทียบเท่ากับสิ่งที่เด็กกำลังคิดอยู่เพราะฉะนั้นกระบวนการที่เด็กวาดภาพจึงเป็นการที่เด็กใช้พลังจินตนาการของตนสร้างสรรค์งานขึ้นมาจากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ความสำคัญของศิลปะจึงถูกกำหนดไว้เป็นกิจกรรมหนึ่งในตารางประจำวันของเด็กปฐมวัย

ดวงพร พิทักษ์วงศ์ (2546 : 30) กล่าวว่า กิจกรรมสร้างสรรค์เป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้เด็กมีอิสระในการทดลองค้นคว้า และสามารถสื่อสารสิ่งที่เขาได้ทดลองกับผู้อื่นและยังได้มีโอกาสพัฒนากล้ามเนื้อใหญ่ กล้ามเนื้อเล็กตลอดทั้งสร้างความสัมพันธ์ในการเตรียมความพร้อมด้านการอ่านเขียน นอกจากนี้ยังมีโอกาสพัฒนาด้านสังคม เช่น การแลกเปลี่ยนวัสดุอุปกรณ์ หมุนเวียนกันรับผิดชอบในการใช้และเก็บอุปกรณ์ต่าง ๆ

สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต (2549 : 230) กล่าวว่า ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่าทุกวิชาย่อมมีความสำคัญเท่าเทียมกันในการส่งเสริมพัฒนาการของเด็กและเยาวชน โดยเฉพาะกิจกรรมศิลปะสร้างสรรค์ที่เป็นวิชาที่มีบทบาทด้านพัฒนาบุคลิกภาพและสังคมโดยกล่าวไว้ใน “ศิลปะในโลกของเด็ก” ว่าโดยทั่วไปการแสดงออกทางศิลปะของบรรดาเด็ก ๆ แบ่งออกเป็นลักษณะสำคัญ 2 ประการดังนี้

1. การแสดงออกจากโลกภายในตัวของเด็ก ได้แก่การแสดงออกทางศิลปะที่เกิดจากความรู้สึกนึกคิดภายในจิตใจของเด็กเอง ถ้าเด็กได้รับการเลี้ยงดูภายในบรรยากาศที่มีเสรีภาพ โดยได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการแสดงออกอย่างอิสระกว้างขวาง เด็กเหล่านี้จะแสดงออกอย่างเสรีตามระดับความสามารถและพื้นฐานประสบการณ์ของเด็กการแสดงออกทางศิลปะจากโลกภายในของเด็กนี้ จะทรงคุณค่าทางศิลปะและความคิดสร้างสรรค์นักจิตวิทยาเชื่อว่าการแสดงออกที่เสริมสร้างความสมดุลทางอารมณ์หรือสมาธิของเด็กได้เป็นอย่างดีคือ ศิลปะสร้างสรรค์

2. การแสดงออกจากโลกภายนอกของเด็ก ได้แก่ การแสดงออกทางศิลปะที่คำนึงถึงลักษณะเหมือนของจริง โดยการแสดงออกให้เห็นสรรพสิ่งภายนอกหรือสิ่งที่ปะทะสายตาของเด็กโดยตรง เช่น การเขียนภาพคนเหมือนของจริงการแสดงออกทางศิลปะจากโลกภายนอกเหมือนกับวิธีสอนศิลปะของครูศิลปะรุ่นเก่า เด็กได้แสดงออกคล้ายกัน เพราะเลียนแบบมาจากของจริงเหมือนกัน ดังนั้นกิจกรรมทางศิลปะสำหรับเด็กปฐมวัย จึงควรจัดกิจกรรมเน้นไปในเรื่องของการแสดงออกจากโลกภายในของเด็ก มากกว่าการแสดงออกจากโลกภายนอก

ผดุง อารยะวิญญู (2546 : 21) กล่าวว่าศิลปะได้ถูกนำมาใช้ในการบำบัดรักษาคนไข้โรคจิตโรคประสาทกันมากและใช้กันมานาน โดยเฉพาะในต่างประเทศ เช่น การวาดภาพ การปั้น แกะสลัก การทำงานช่างไม้ การเย็บปักถักร้อย การร้องรำและดนตรี สำหรับในประเทศไทยมักเน้นกันในเรื่องกิจกรรมบำบัดหรืออาชีวบำบัด เช่นการทอผ้า ทอเสื่อ การปั้นดินน้ำมัน ปูนปลาสเตอร์ และการเกษตร เช่น ปลูกต้นไม้ ทำสวนครัว เป็นต้น อย่างไรก็ดีงานศิลปะที่กล่าวมาข้างต้น มักไม่ค่อยได้ใช้โดยตรง ด้วยช่องว่างระหว่างศิลปินและประชาชนทั่วไปยังมีมากประชาชนมักรู้สึกว่า ศิลปินอยู่คนละโลกกับตน หรือไม่อาจ “เข้าถึง” ศิลปินได้พัฒนาการของบุคลากรในด้านนี้จึงมีน้อยยิ่งไปกว่านั้นในโรงพยาบาลเองก็มักปรากฏว่าจิตแพทย์ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ถูกอบรมมา ในด้านศิลปะจึงเป็นเหตุให้ประเทศเราขาดผู้มีความสามารถในด้านศิลปะและดนตรีที่สามารถ เร่งเร้าให้คนไข้ตื่นตัว เมื่อผสมกับการรักษาด้วยยา และการรักษาแบบอื่น ๆ ด้วยการวาดภาพเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่วงการจิตเวชยอมรับว่าเป็นเครื่องแสดงออกของการรับรู้ อารมณ์ความขับข้องใจ ความปรารถนาหรือจินตนาการและได้นำมาใช้ทั้งในแง่การตรวจและการรักษาอย่างกว้างขวาง งานศิลปะในด้าน การวาดภาพ การระบายสี การแกะสลัก จึงถูกนำมาพิจารณาใช้ในแง่ของการวินิจฉัย และการทำนายโรค ตลอดจนการเข้าใจความรู้สึกนึกคิด และสภาพของคนไข้ มากกว่าที่จะพิจารณาผลงานของคนไข้ในเชิงสมรรถภาพด้านศิลป์อย่างไร ก็ตามการนำเอาศิลปะมาใช้เป็นงานอดิเรกเพื่อความเพลิดเพลินนั้นชาวบ้านคนไทยยังมองไม่เห็นคุณค่า มักจะมองเห็นการร้องรำทำเพลง ขีดเขียนเป็นเรื่องเหลวไหลเสเพล ไม่เอาถ่านหรือเมื่อพูดถึงศิลปิน ก็มักเกิดภาพพจน์ในทางติดเหล้า ติดฝิ่น เจ้าอารมณ์ ทั้งนี้ก็เป็นเรื่องของค่านิยมจึงเป็นเหตุให้วงการจิตเวชไทยเองก็ขาดแคลนศิลปินที่จะไปร่วมในทีมรักษาคนไข้ ในโรงพยาบาล บางแห่งแม้จะมีตำแหน่งครูอุตสาหกรรมบำบัดก็มักจะปรากฏว่าไม่มีนาฏศิลป์ หรือช่างศิลป์ คนใดอยากมาอยู่กับคนไข้โรคจิต การศึกษาภาพวาดในวงการจิตเวชของไทยนั้นมักใช้กับเด็กมากกว่าผู้ใหญ่ โดยให้เด็กวาดภาพอย่างเสรีไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ เพื่อประโยชน์ในการตรวจสภาพจิตเด็กนอกจากนี้ก็ให้เด็กวาดภาพคน เพื่อทดสอบเชาวน์ปัญญาตามแบบการทดสอบ

วอลดอร์ฟ (Waldorf, 1972 อ้างถึงใน พร พันธุ์โอสถ, 2543 : 16) กล่าวว่าศิลปะจะสามารถพัฒนาเด็กได้ดี ก็ต่อเมื่อสอดคล้องกับความต้องการและขั้นตอนการพัฒนาการตามวัยของเด็ก ศิลปะ

สำหรับเด็กเล็กจึงมีวิธีการเรียนการสอนที่ต่างจากศิลปะของเด็กโตและผู้ใหญ่ โดยปกติภาพวาดของเด็กเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหว มีชีวิตชีวา ไม่หยุดนิ่ง และเด็กใส่ใจกับภาพที่เกิดขึ้นภายในใจตนมากกว่าภาพที่ปรากฏในกระดาษตรงหน้า ด้วยภาพในใจเป็นภาพที่เกิดจากพลังจินตนาการและมีความงดงามที่สุดเทียบเท่ากับสิ่งที่เด็กกำลังคิดอยู่เพราะฉะนั้นกระบวนการที่เด็กวาดภาพจึงเป็นการที่เด็กใช้พลังจินตนาการของตนสร้างสรรค์งานขึ้นมาจากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ความสำคัญของศิลปะจึงถูกกำหนดไว้เป็นกิจกรรมหนึ่งในตารางประจำวันของเด็กปฐมวัย

จากข้างต้นสรุปได้ว่าศิลปะเป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้เด็กได้ทดลองค้นคว้ามีการพัฒนากล้ามเนื้อใหญ่ กล้ามเนื้อเล็กตลอดไปจนการเตรียมความพร้อมด้านการเขียนและยังมีโอกาสพัฒนาบุคลิกภาพและสังคม ศิลปะเป็นแนวทางหนึ่งในการแสดงออกของเด็กซึ่งเด็กต้องการโอกาสที่จะได้แสดงออกถ่ายทอดความรู้สึกและความเข้าใจความเป็นตัวตนของเด็กออกมาได้

ลักษณะกิจกรรมศิลปะที่เหมาะสำหรับเด็กปฐมวัย

สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต (2549 : 63-66) ได้กล่าวถึงสิ่งที่ควรคำนึงในการจัดกิจกรรมศิลปะให้กับเด็กปฐมวัยไว้ดังต่อไปนี้

1. มีคุณค่าแก่เด็กการจัดกิจกรรมทางศิลปะสำหรับเด็กปฐมวัย ต้องคำนึงถึงกิจกรรมที่ให้คุณค่าแก่เด็กทั้ง 4 ด้านดังนี้

1.1 คุณค่าทางด้านร่างกาย ต้องเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมพัฒนาการทางกายของเด็กปฐมวัย โดยเน้นการทำงานของกล้ามเนื้อใหญ่กับกล้ามเนื้อเล็กให้สัมพันธ์กัน เพื่อเป็นรากฐานในการรู้จักบังคับการใช้มือในอนาคต

1.2 คุณค่าทางด้านอารมณ์ ต้องเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับเด็ก เด็กรู้สึกสนุกสนานปฏิบัติกิจกรรมด้วยความสุข เพลิดเพลิน มีสมาธิ และมีความรู้สึกอิสระในการทำงาน

1.3 คุณค่าทางสังคม ต้องเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการทำงานร่วมกับผู้อื่นยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น และสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

1.4 คุณค่าทางสติปัญญา ต้องเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์แก่เด็ก

2. สร้างพัฒนาการให้เด็กครบทุกด้านภายหลังจากเด็กทำงานศิลปะ ผลงานของเด็กจะเป็นรูปธรรมที่สื่อให้เห็นบุคลิกภาพ และพัฒนาการของเด็กศิลปะสร้างสรรค์ที่ดีควรช่วยให้เด็กมีพัฒนาการที่ดีขึ้นในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

2.1 พัฒนาการทางกาย เด็กสามารถควบคุมมือให้วาดได้ตามต้องการ วาดได้ใกล้เคียงกับแบบความสัมพันธ์ระหว่างมือกับอวัยวะอื่นทำได้ดี ลากเส้นตรงได้ตรง วาดวงกลม ได้กลม การลากเส้นมั่นคง เส้นสม่ำเสมอ ได้สัดส่วน ใช้เครื่องมือได้คล่อง ไม่ค่อยมีลอยลบ เส้นซ้ำ เส้นขยุกขยิก ควบคุมเส้น สี ได้ดี

2.2 พัฒนาการทางอารมณ์ เด็กที่มีพัฒนาการปกติจะทำงานจนสำเร็จและจะพอใจหากผลงานนั้นมีผลสะท้อน เช่น มีคนมาดู มาถาม หรือครูตรวจให้คะแนน ยินดีวาดหรือทำงานโดยสมัครใจ ไม่ต้องการข้อบังคับ คะแนน การลงโทษ หรือรางวัล เด็กอารมณ์ไม่ปกติจะไม่สามารถทำงานที่มีระเบียบวิธีขั้นตอนและความละเอียดลออ การลากเส้นไม่มีทิศทางจุดหมายแน่นอน ผลงานไม่เสร็จหรือขยำทิ้ง ฉีกทิ้ง

2.3 พัฒนาการทางสังคม ผลงานศิลปะเด็กจะแสดงให้เห็นพื้นฐานและพัฒนาการทางสังคมว่าเขามีความสัมพันธ์กับใครทั้งด้านความคิดและประสบการณ์มากน้อยเพียงใด

2.4 พัฒนาการทางสติปัญญา การที่เด็กมีโอกาสทำงานศิลปะเป็นโอกาสที่เด็กได้ฝึกฝนและใช้สติปัญญาอย่างครบขบวนการ หรือบูรณาการลักษณะทางสติปัญญาของเด็กออกมาเป็นผลงานทางศิลปะ

สรุปได้ว่าลักษณะกิจกรรมศิลปะที่เหมาะสมสำหรับเด็กปฐมวัยต้องคำนึงถึงตัวเด็กเป็นสำคัญโดยการจัดจะต้องมีความสอดคล้องกับพัฒนาการทางศิลปะของเด็ก ต้องใช้เวลาให้เหมาะสม จัดอุปกรณ์ที่หลากหลาย เด็กจะสร้างสรรค์ผงงานออกมาอย่างเต็มที่

องค์ประกอบที่สำคัญในการจัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเด็กปฐมวัย

เยาวพา เดชะคุปต์ (2552 : 244-245) กล่าวว่า การเรียนการสอนศิลปะสำหรับเด็กจำเป็นต้องประกอบด้วยปัจจัยหลายอย่างที่สร้างเสริมให้เกิดคุณค่าขึ้น ปัจจัยแรก ความพร้อมในตัวผู้เรียน ซึ่งความพร้อมรวมถึงความพร้อมทางวุฒิภาวะ ความพร้อมทางด้านประสบการณ์ ความพร้อมด้านวัสดุอุปกรณ์ ความพร้อมต่าง ๆ นี้จะช่วยเกื้อกูลหนุนให้การเรียนการสอนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการสอนศิลปะจะต้องพิจารณาถึงกิจกรรมศิลปะ สื่อการสอน กระบวนการสอน ในการปฏิบัติกิจกรรมศิลปะที่เปิดโอกาสให้เด็กทำงานร่วมกัน ปรึกษาหารือช่วยเหลือกันยังเป็นการส่งเสริมการอยู่ร่วมกัน ในการจัดกิจกรรมศิลปะต้องมีบริเวณปฏิบัติงานที่สะดวกสำหรับการทำงานร่วมกันและบรรยากาศที่มีเสรีภาพ

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2540 : 21)ได้อธิบายถึงองค์ประกอบสำคัญในการจัดกิจกรรมว่า การจัดกิจกรรมเป็นหัวใจสำคัญก่อให้เกิดทักษะการเรียนรู้เป็นประสบการณ์การเรียนรู้โดยการปฏิบัติ มีองค์ประกอบดังนี้

1. วัสดุอุปกรณ์ (Materials)
2. การได้จับต้อง สัมผัสกระทำกับสื่อวัสดุเครื่องเล่น (Manipulation)
3. การให้เด็กเลือกทำกิจกรรมสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง (Choices)
4. การที่ให้เด็กมีโอกาสที่จะบอกเล่ารายงานถึงสิ่งที่เขาต้องการทำและกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับเพื่อน ๆ และครู (Wards)

5. การให้เด็กได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากครู (Support) ครูต้องใช้เทคนิคกระบวนการอันหลากหลาย เพื่อสนับสนุนให้เด็กทำกิจกรรม มีความพยายามทำกิจกรรมเร้าให้เสี่ยงทดลองทำกิจกรรมที่ท้าทายความสามารถเด็ก

เพ็ญทิพา อ่วมมณี (2547 : 38) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบในการจัดกิจกรรมศิลปะสร้างสรรค์สำหรับเด็กปฐมวัยนั้นประกอบด้วย ประการแรกความพร้อมในตัวผู้เรียน ซึ่งควรพิจารณาถึงวุฒิภาวะของผู้เรียน ประการที่สอง วัสดุ อุปกรณ์ ซึ่งช่วงแรก ๆ ของพัฒนาการของผู้เรียนจะเป็นตัวกำหนดวัสดุอุปกรณ์ที่เหมาะสมสอดคล้องกับพัฒนาการของผู้เรียนรวมถึงสิ่งแวดล้อมภายในชั้นเรียน ประสบการณ์ด้านการศึกษา ประการที่สาม กิจกรรมทางศิลปะซึ่งควรคำนึงถึงการที่ให้เด็กได้มีโอกาสเลือกทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตนเอง ได้ลงมือกระทำกับสื่อวัสดุ และได้มีโอกาสทำงานร่วมกับเพื่อนและครู มีโอกาสพูดเกี่ยวกับงานหรือกิจกรรมที่ได้ปฏิบัตินอกจากนั้นอีกประการที่สำคัญ คือการที่เด็กได้รับการสนับสนุน ช่วยเหลือจากครู โดยสนับสนุนให้เด็กทำกิจกรรม ให้เด็กแสดงออกถึงความต้องการของตนเอง และได้รับการพัฒนาศักยภาพของแต่ละคนดังนั้นการจัดกิจกรรมศิลปะสร้างสรรค์สำหรับเด็กปฐมวัยให้มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเด็กได้ดีนั้น จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับองค์ประกอบที่สำคัญในการจัดกิจกรรมให้เกิดการพัฒนาเด็กให้เจริญเติบโตพร้อมกับมีพัฒนาการที่ดีในทุกด้านเพื่อเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการเรียนรู้ในวัยต่อไป ซึ่งกิจกรรมศิลปะสร้างสรรค์ที่เหมาะสมกับเด็กและเพิ่มพูนประสบการณ์แก่เด็กนั้นสามารถจัดได้อย่างหลบากหลาย และมีความแปลกใหม่มากมาย

สรุปได้ว่าองค์ประกอบที่สำคัญในการจัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเด็กปฐมวัย คือ ความพร้อมทางวุฒิภาวะ สื่ออุปกรณ์ สื่อการสอน กระบวนการสอน และในการปฏิบัติกิจกรรมควรเปิดโอกาสให้เด็กทำงานร่วมกัน ปรึกษาหารือช่วยเหลือกัน ครูควรให้การสนับสนุนได้แสดงออกถึงความต้องการของตนเองเพื่อที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการจัดกิจกรรมการพัฒนาเด็กให้เจริญเติบโตพร้อมกับมีการพัฒนาการที่ดีในทุกด้านโดยเฉพาะเชาวน์อารมณ์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

รดาธร นิลละออ (2548 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาผลของการใช้โปรแกรมการปรับพฤติกรรมโดยการชี้แนะด้วยภาพเพื่อลดพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียนของเด็กสมาธิสั้น การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลของโปรแกรมการปรับพฤติกรรมโดยการชี้แนะด้วยภาพ เพื่อลดพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียนของเด็กสมาธิสั้น กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษา คือ เด็กสมาธิสั้นที่มีพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียน กำลังศึกษาอยู่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2548 โรงเรียนมารีย์อุปถัมภ์ อำเภอสามพราน

จังหวัดนครปฐม จำนวน 1 คน เป็นนักเรียนที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเป็นเด็กสมาธิสั้นจากโรงพยาบาลศิริราช กรุงเทพมหานคร โดยใช้เกณฑ์การวินิจฉัยของสมาคมจิตแพทย์แห่งสหรัฐอเมริกาและครูประจำชั้นรายงานว่ามีพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียน ทำการทดลองโดยใช้วิธีสลับกลับ (Reversal Single Subject Intra Replication or ABAB Design) ซึ่งประกอบไปด้วยขั้นตอนในการทดลอง 4 ขั้นตอนด้วยกันดังนี้ 1) ระยะเส้นฐาน (Baseline Phase หรือ A1 Phase) 2) ระยะใช้วิธีการปรับพฤติกรรม (Treatment Phase B1 Phase) 3) ระยะหยุดยั้งหรือสลับกลับ (Reversal Phase หรือ A2 Phase) 4) ระยะใช้วิธีการปรับพฤติกรรมอีกครั้ง (Treatment Phase หรือ B2 Phase) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย 1) ชุดการสังเกต และแบบบันทึกพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียนแบบช่วงเวลา 2) โปรแกรมการปรับพฤติกรรมโดยการชี้แนะด้วยภาพและเสริมแรงด้วยเบี้ยอรรถกร การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การหาค่าความถี่และค่าเฉลี่ยความถี่ของพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียนของเด็กสมาธิสั้นตลอดระยะการทดลอง 4 ระยะ และเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยความถี่ของพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียนโดยใช้กราฟ ผลการวิจัยพบว่า 1) ค่าเฉลี่ยความถี่ของพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียนของเด็กสมาธิสั้นในการทดลองระยะที่ 1 และระยะที่ 3 สูงกว่าระยะที่ 2 และระยะที่ 4 ซึ่งเป็นระยะที่เด็กได้รับการปรับพฤติกรรมโดยการชี้แนะด้วยภาพ 2) ผลของการใช้โปรแกรมการปรับพฤติกรรมโดยการใช้การชี้แนะด้วยภาพ สามารถลดพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียนของเด็กสมาธิสั้นได้ จากการบันทึกค่าเฉลี่ยความถี่ของพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียนระยะที่ 1 ซึ่งค่าเฉลี่ยความถี่ของพฤติกรรมสูงสุด คือ 11.5 ครั้ง และลดลงในระยะที่ 2 และระยะที่ 4 ซึ่งเป็นระยะปรับพฤติกรรม มีค่าเฉลี่ยความถี่เท่ากับ 7 ครั้ง และ 5.22 ครั้ง ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่าโปรแกรมการปรับพฤติกรรมโดยการชี้แนะด้วยภาพ มีผลต่อพฤติกรรมไม่ตั้งใจเรียนของเด็กสมาธิสั้น

อโนชา ถิรธำรง (2550 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเกี่ยวกับการใช้รูปแบบกิจกรรมศิลปะสร้างสรรค์เพื่อการเรียนรู้ต่อการพัฒนาทักษะทางสังคมของเด็กปฐมวัย กับเด็กอนุบาลศึกษาปีที่ 2 อายุ 4-5 ปี พบว่าทักษะทางสังคมของเด็กปฐมวัย หลังผ่านกิจกรรมรูปแบบกิจกรรมศิลปะสร้างสรรค์เพื่อการเรียนรู้แล้วมีทักษะพื้นฐานทางสังคมโดยรวมและจำแนกรายด้านมีค่าเฉลี่ยคะแนนสูงขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระดับ .05 เมื่อเปรียบเทียบกับก่อนการทดลอง

กุสุมา แมลงทับ (2553 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ผลของการใช้ชุดกิจกรรมศิลปะสร้างสรรค์ที่มีต่อการสร้างสมาธิของเด็กปฐมวัยชั้นปีที่ 1 ของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดนาพรม อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี กลุ่มตัวอย่าง คือ เด็กปฐมวัยชั้นปีที่ 1 อายุ 3-4 ขวบ จำนวน 20 คน แยกออกเป็นเพศชาย 10 คน และเพศหญิง 10 คน ผลการวิจัยพบว่า เด็กปฐมวัยชั้นปีที่ 1 ที่ได้รับการฝึกโดยใช้ชุดกิจกรรมศิลปะสร้างสรรค์มีพฤติกรรมการมีสมาธิดีขึ้นกว่าก่อนการฝึกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และเด็กปฐมวัยชั้นปีที่ 1 เพศชายและเพศหญิงที่ได้รับการฝึกโดยใช้กิจกรรมศิลปะสร้างสรรค์มีพฤติกรรม

การมีสมาธิหลังการทดลองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยเพศหญิงมีค่าเฉลี่ยพฤติกรรมการมีสมาธิสูงกว่าเพศชาย

บัณฑรวรรณ ถุงน้ำอ่าง (2555: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลของการจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ที่มีต่อความพร้อมในการเขียนและพฤติกรรมความร่วมมือของเด็กปฐมวัยชั้นปีที่ 2 กลุ่มตัวอย่างเป็นเด็กอายุ 4-5 ปี จำนวน 10 คน ผลการศึกษาพบว่าพฤติกรรมความร่วมมือรายด้าน ได้แก่ ด้านการช่วยเหลือกันและกัน การแบ่งปัน การเป็นผู้นำผู้ตาม ความรับผิดชอบ หลังการจัดกิจกรรมสร้างสรรค์สูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

จากผลงานวิจัยเห็นได้ว่าการจัดกิจกรรมศิลปะแบบร่วมมือส่งผลให้เด็กมีพัฒนาการในด้านต่าง ๆ ดีขึ้นโดยเฉพาะพฤติกรรมทางด้านสังคม เช่น การแบ่งปัน การช่วยเหลือ การเป็นผู้นำ ผู้ตาม การยอมรับความคิดเห็นผู้อื่นอีกทั้งยังช่วยพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กอีกด้วย

งานวิจัยต่างประเทศ

เคย์ (Kay, 1984 : A อ้างถึงใน เยาวพา เดชะคุปต์, 2552 : 35) ได้ทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการฝึกผู้ให้คำปรึกษาระหว่างกลุ่มเพื่อน(Peer Counselor Training) และความภาคภูมิใจในตนเอง สัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคล ทัศนคติต่อโรงเรียนของผู้ได้รับการฝึกวัยรุ่น โดยใช้นักเรียน 248 คน จากโรงเรียนมัธยมทางตะวันตกกลาง 8 โรงเรียน ผลปรากฏว่าการฝึกครั้งนี้ไม่มีผลอย่างมีนัยสำคัญต่อความภาคภูมิใจในตนเอง และทัศนคติต่อโรงเรียนของผู้ฝึกแต่มีการเปลี่ยนแปลงด้านสัมพันธภาพภายในกลุ่มที่ได้รับการฝึกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเพศของผู้ฝึกด้วยผู้ที่ได้รับการฝึกที่เป็นชายจะเปลี่ยนแปลงมากกว่าผู้ที่ได้รับการฝึกที่เป็นเพศหญิง

เพ็ตตี้ (Petty, 1994 : A อ้างถึงใน บุศรินทร์ ศิริปัญญาธร, 2541 : 19) ได้ศึกษาแบบแผนการเข้ากลุ่มและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อกันของเด็กก่อนวัยเรียนในสิ่งแวดล้อมทางสังคม จากการศึกษาเชื่อว่าปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเด็กก่อนวัยเรียนอายุ 4-5 ปี ช่วงระยะเวลา 8 เดือนในโรงเรียนอนุบาลเด็ก ๆ จะพยายามเข้าไปติดต่อสื่อสารทางสังคม (Social Contacts) จากการเล่น การทำกิจกรรมกลุ่มใหญ่ การทำกิจกรรมกลุ่มเล็ก มีการตอบสนองซึ่งกันและกันกับเพื่อน จากการสังเกตพบว่า เด็กที่มีกระบวนการทักษะทางสังคม (Possess Social Skills) และแบบแผนการติดต่อสื่อสารทางภาษา (Verbal Communication Strategies) จะเป็นที่ชื่นชมและยอมรับจากเพื่อนเมื่อพวกเขาจะเข้าไปติดต่อสื่อสารทางสังคม

ลีจิวนี (Lejeune, 1995 : A อ้างถึงใน บุศรินทร์ ศิริปัญญาธร, 2541 : 19) ได้ศึกษาพฤติกรรมร่วมมือของเด็กปฐมวัยที่เล่นเกมการแข่งขันและเกมการร่วมมือเป็นเวลา 30 วัน กลุ่มตัวอย่างมี 3 ห้องเรียน การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการบันทึกพฤติกรรม ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มเด็กที่เล่นเกมการร่วมมือมีพฤติกรรมร่วมมือมากกว่ากลุ่มที่เล่นเกมการแข่งขัน

จากผลงานวิจัยสรุปได้ว่ากิจกรรมทางสังคมเหล่านี้มีคุณค่าแก่เด็กปฐมวัยในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะทางด้านอารมณ์และสังคมทำให้เด็กสามารถมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น มีความสนุกสนานในขณะทำกิจกรรมลดความตึงเครียดทางอารมณ์ มีความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่นในการทำกิจกรรม มีความเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนร่วมกิจกรรม มีน้ำใจช่วยเหลือ รู้จักการแบ่งปัน อุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ หรือมีทักษะทางสังคมเพิ่มขึ้นด้วย